บทที่ ๔

การพรรณนาชมความงามของขบวนทัพ

สงครามในสมัยก่อนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจ ความกล้าหาญ และเกียรติยศของกษัตริย์ วรรณคดีนิทานเป็นเรื่องราวของกษัตริย์หรือราชโอรสราชธิดาของกษัตริย์ ในเรื่องมักมีเหตุการณ์การสู้รบเนื่องจากเกิดปัญหาขัดแย้งกันจนตกลงกันไม่ได้ การสู้รบทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนานตื่นเต้น ก่อนการสู้รบ กวีจะพรรณาขบวนทัพที่ยิ่งใหญ่เกรียงไกรและงดงาม เพื่อแสดงให้เห็นอำนาจ ความกล้าหาญและเกียรติยศของจอมทัพตามความนิยมของคนไทยสมัยก่อน

นอกจากขบวนทัพแล้วในบางตอน เรื่องจะดำเนินไปถึงตอนที่ตัวละครสำคัญออกเดินทางเพื่อประกอบกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง กวีจะพรรณาขบวนตามเสด็จว่างดงามและพรั่งพร้อมด้วยทหารจำนวนมาก แสดงถึงอำนาจและเกียรติยศของตัวละครนั้น ๆ วิธีการพรรณาเป็นไปในทำนองเดียวกับขบวนทัพ

การจัดขบวนทัพตามรูปศัพท์ หมายถึง การจัดคน พาหนะ อาวุธ เครื่องสูง เครื่องประโคมให้เป็นระเบียบสวยงาม รัดกุมเพื่อเตรียมที่จะออกสู้รบ แต่ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยใช้คำว่า "ขบวนทัพ" หมายรวมเอาทั้งการจัดขบวนทัพเมื่อจะออกศึกและการจัดขบวนเสด็จเมื่อเดินทางด้วย

๔.๑ <u>ลักษณะการพรรณนาความงามของขบวนทัพ</u>

วรรณคดีนิทานเป็นเรื่องที่ให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน การพรรณาขบวนทัพกวีจึงเน้นที่ความงดงาม สง่างามของส่วนประกอบต่าง ๆ ในขบวน ความเข้มแข็งกล้าหาญ คึกคักของเหล่าทหาร โดยที่กวีไม่ได้เน้นวิธีการจัดทัพว่าจัดเป็นรูปลักษณะใด หากจะมีเอ่ยถึงวิธีการจัดทัพบ้างก็จะออกมาในรูปการพรรณนาให้เห็นความงดงามของรูปขบวนทัพมากกว่าที่จะแสดงถึงวิธีการจัดริ้วขบวนอย่างละเอียดดังในหนังสือตำรา

ทั้งหลายที่ว่าด้วยการจัดกระบวนพยุหยาตรา ฉะนั้นผู้วิจัยจึงศึกษาถึงลักษณะการพรรณนา โดยมุ่งถึงลักษณะที่ทำให้เกิดภาพงดงามขึ้น

๔.๑.๑ เนื้อความที่กวีพรรณนา

กวีพรรณนาขบวนทัพตามที่ปรากฏในความเป็นจริงในสมัยอยุธยาประสมประสานกับจินตนาการของกวีเอง ภาพขบวนทัพที่ปรากฏในวรรณคดีจึงเป็นภาพที่งดงามและแสดงความยิ่งใหญ่ เนื้อความที่กวีพรรณนาสามารถแยกออกเป็น ๒ หัวข้อ ได้ดังนี้

๔.๑.๑.๑ ส่วนประกอบของขบวน

๔.๑.๑.๒ วิธีการจัดขบวน

๔.๑.๑.๑ ส่วนประกอบของขบวน

ขบวนทัพที่กวีพรรณนามีส่วนประกอบคือ บุคคลที่ร่วมในขบวน พาหนะที่ใช้ อาวุธ เครื่องสูงและเครื่องให้สัญญาณ ดังมีรายละเอียดคือ

ก. บุคคลที่ร่วมในขบวน บุคคลที่ร่วมในขบวนทัพนั้นแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่มที่สำคัญคือ

บุคคลกลุ่มแรกได้แก่จอมทัพหรือหัวหน้าของขบวนซึ่งมักเป็นตัวละครสำคัญ ถ้าหากเป็นตัวละครฝ่ายธรรม กวีจะพรรณนาว่าขบวนทัพงดงามและที่สำคัญคือมีเทวดาชั้นผู้ใหญ่มาอวยชัยให้พร ดังเช่นเมื่อพระสมุทรโฆษออกขบวนทัพ

เสียงเทพอวยอาศิรพาท ก้องธรอากาศ
ฦาเลวงไชยไชย[๑]

ส่วนจอมทัพฝ่ายอธรรม กวีจะพรรณาขบวนทัพว่างดงามเช่นเดียวกัน แต่จะไม่มีเหล่าเทวดามาอวยพรให้ ดังตัวอย่างขบวนทัพของท้าวพาณาสูร

พาณาสูรเรียบพลขันธ์ หน้าหลังโจษจรร
คือแถวสมุทรสามรรถ
สรรพสรรพาวุธธงฉัตร หาญห้าวเหิกหัด
กำเลาะกำลังแสนแสะ[๒]

นอกจากนั้นกวีจะพรรณาว่าจอมทัพงดงามเป็นสง่าท่ามกลางหมู่ทหาร เหมือนกับพระจันทร์ท่ามกลางหมู่ดาว หรือเปรียบเทียบความงามสง่ากับพระอินทร์ ดังตัวอย่าง

พระองค์โอภาสเพี้ยง ศศิธรู
เสด็จดุจเดือนเขจร แจมฟ้า
ควงดาวดูษฎูมพร เรียงูเรียบ ไปนา
ดูดุจพลเจาหลา รอบลอมโดยขบวน[๓]

พระเสด็จเหนือรถรจนา โฉมเฉกอินทรา
ธิราชเจ้าไตรตรึงส์[๔]

---

[๑] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๐.

[๒] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๕.

[๓] พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑ : ๑๖๗

[๔] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๓๔.

บุคคลกลุ่มที่สองในขบวนทัพคือพวกเสนาทหาร เสนาทหารเป็นส่วนสำคัญในกองทัพ ทัพที่เกรียงไกรย่อมดูได้จากจำนวนทหารอย่างหนึ่ง สมัยก่อนกองทัพรบกันด้วยการต่อสู้แบบประชิดตัว ฉะนั้นทัพใดมีจำนวนทหารมากย่อมได้เปรียบทัพที่มีจำนวนทหารน้อยกว่า กวีจึงมักพรรณนาว่าในขบวนทัพมีจำนวนทหารมากโดยเปรียบเทียบกับทรายในท้องน้ำบ้าง หรือมืดมากจนบดบังภาพอื่น ๆ ในโลกมนุษย์และในสวรรค์ ดังตัวอย่าง

พลมากมวญภูวมณฑล บดหล้าฟ้าบน
แลดูอธึกทุกพาย[๑]

เสนาทหารที่มีจำนวนมากนี้กวีจะพรรณนาว่าแยกเป็นจัตุรงคพล คือกำลังทหาร ๔ เหล่า ได้แก่เหล่าช้าง เหล่าม้า เหล่ารถ และเหล่าราบ ดังตัวอย่าง

จัตุรงค์ถ้วนจัตุกระบวนยุทธ์ สุดแสนงามสุดกระบวนตาม[๒]

การจัดทหารเป็นจัตุรงคพลนี้ไทยรับแบบอย่างมาจากการจัดพลทหารของฮินดู (อินเดีย) แต่โบราณ กล่าวคือ "จัดเป็น ๔ กอง ในกองหนึ่งกองใดมี รถ ช้าง ม้า พลทหารรวมเป็น ๔ จำนวน แต่รถแลช้างแลม้าทั้ง ๓ จำนวนต้องมีเสนาแลหมอควานบังคับประจำอยู่จึงนับว่าเป็นเสนา ๔ เหล่า ซึ่งเรียกว่าจตุรงคเสนารวมเข้าเป็นกองทัพหนึ่ง"[๓]

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๑๑๗.

การจัดทหารสี่เหล่านี้ไทยรับอิทธิพลมาจากการจัดทหารของอินเดีย แต่ความเป็นจริงแล้ว กองทัพไทยในสมัยก่อนจัดทหารออกเป็นสี่เหล่า คือทหารราบ ทหารม้า ทหารช้างและทหารช่าง

[๒]หลวงศรีปรีชา (เซ่ง), "สิริวิบุลกิตติ์" ในชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, หน้า ๒๓๔.

[๓]ยี.อี เยรินี (ผู้เรียบเรียง), พิไชยสงครามฮินดูโบราณ (โรงพิมพ์วัชรินทร์, ร.ศ. ๑๑๓), หน้า ๑ – ๒.

ในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยากวีจะพรรณนาถึงทหาร ๔ เหล่านี้โดยไม่ออกชื่อว่าเป็นจัตุรงคเสนาก็มี แต่จะพรรณนาถึงรายละเอียดของแต่ละเหล่า เช่น แต่งกายสวยงาม ท่าทางเข้มแข็ง และมีฝีมือในการรบมาก กวีอาจใช้คำอื่นเรียกทหาร ๔ เหล่า เป็น พลรถ พลหย(ม้า) พลรถ และพลเดินเท้า ดังตัวอย่าง

พลรถรถชรูแชรงตระมันคง	นายกำแหงแรง
พลรถรถทองธงนเพริศพราย[๓]	เบญจรงครัต
ตรวจเตรียมพลแสนยากรกุทัณฑคำกำแสลง[๔]	แพนคั้งโตมร

---

[๑] อนิรุทธ์กำฉันท์, หน้า ๘ – ๙.

[๒] เรื่องเดียวกัน.

[๓] เรื่องเดียวกัน.

[๔] เรื่องเดียวกัน.

นอกจากกวีจะพรรณาถึงจตุรงคเสนาแล้ว กวียังพรรณาถึงเหล่าทหารที่ถืออาวุธคู่มือของตนซึ่งคงจะเป็นทหารราบหรือพลเดินเท้า "สังกัดหมู่กองใดก็ใช้อาวุธชนิดนั้นเป็นหมวดหมู่ไป"[๑] กวีจึงใช้คำเรียกทหารเหล่านี้เป็นหมวดหมู่ ได้แก่ พลค้าง พลดาบ พลหอก พลง้าว พลเขน และพลธนู ดังตัวอย่าง

แลพวกพลยรรยง ธงนำพลยยับ ดับกองร้อยกองพัน แห่กองกัน กองแล่น แห่แหนแน่นชุนหมื่น ดูระรื่นมหิมา คณนาไปสล้าง พวกพลค้างพลดาบ พลกำซราบธนู ดูพลหอกพลห้าว ดูพลง้าวพลงาม พลเขนตามเสโลห์ โตมรสลอนปืนไฟ[๒]

ทหารลักษณะดีย่อต้องเป็นผู้มีร่างกายแข็งแรง มีฝีมือในการรบและใจกล้าหาญไม่กลัวการต่อสู้ กวีจึงพรรณาลักษณะทหารที่รวมอยู่ในขบวนทัพตามลักษณะทหารที่ดีเพื่อให้เห็นภาพว่ากองทัพของเมืองนั้นๆเป็นกองทัพที่น่าเกรงขาม อนึ่งความงดงามของทหารดูได้จากลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ การพรรณาถึงจึงทำให้เกิดภาพงดงามขึ้น ดังตัวอย่าง

พวกพลแกล้วกล้าราญรณ อริดลดาลหลง
ลลอบลลาวชิงชัย
เขนทองดาบทองแกว่งไกว เกราะกรายเรืองไร
รจิตรดำษบุกดา[๓]

---

[๑]แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๗๕" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๑.

[๒]พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑:๑๖๓.

[๓]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๘.

ในตำราพิชัยสงครามได้กล่าวถึงลักษณะทหารที่ดีซึ่งพ้องกับที่กวีพรรณนา ดังนี้

ลักษณะให้ดูรูปทหาร, ตัวนั้นเตี้ยสูง, ตาแดงผมดำหูใหญ่, แลดางหนวด
รองฟันแลจมูกแหลม, ฝ่าตีนสันนองใหญ่, ทองใหญ่เป็นรูปตุม, ใจเหี้ยม
กลาหาญเรี่ยวแรง, แลเนื้อเป็นลำเป็นกอน(กอน)อยู่สันหลัง, ดโพกผาย
หัวดุจหัวช้าง, ตาแลหูไวสงสถานดังรูปมหิงษและราชสีห์, หลังใหญ่แบน
กว้างสอกมัด, หามิได้เจรจาถ่อยคำยิ่งหยาบ, ดังนี้ลักษณะทหารยอดยิ่งแล[๑]

การแต่งกายของทหารสมัยอยุธยานั้นคงแต่งกายธรรมดา มีเสื้อใส่ก็ใส่ ไม่มีใส่ก็ไม่ใส่ ส่วนตัวแม่ทัพแต่งกายสีต่างๆตามวัน แต่ถ้าเป็นกระบวนพยุหยาตราเสด็จประพาส เสนาทหารต่างๆแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีต่างๆตามหน้าที่ ส่วนพวกทหารเลวใส่สีแดง ในวรรณคดีมักกล่าวถึงทหารในขบวนที่แต่งกายสวยงาม เช่นตัวอย่าง

เหล่าทหารชาญเหล่าดูเพราเพริศ เลิศล้วนงามเลิศสวมเกราะใส่-
ถือโตมรถือหอกกลับกลอกไว ไนยเนตรแดงไนยดูไพบูลย์[๒]

การได้ทหารดีไว้ใช้ในสงครามถือเป็นสิ่งสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่ง ฉะนั้นผู้มีหน้าที่เกณฑ์ทหารจึงต้องคัดเลือกอย่างพิถีพิถันให้ได้ทหารที่มีลักษณะและคุณสมบัติตามที่ต้องการ โดยเฉพาะทหารที่จะเป็นแม่ทัพนายกองจะต้องมีคุณสมบัติเฉพาะเพิ่มเติมอีกคือรู้กลศึกต่างๆครบถ้วน ดังตัวอย่างกวีพรรณนาถึงการคัดเลือกทหารที่เลือกเอาผู้มีฝีมือรบแคล่วคล่องว่องไวฉนัดในเชิงอาวุธ และจงรักภักดีต่อจอมทัพ ดังนี้

---

[๑]พิไชยสงครามไทย ได้ลอกมาจากฉบับของหลวงพิไชยเสนา (กรุงเทพ: โรงพิมพ์บรัดเล, ๒๔๑๘), หน้า ๔. หนังสือตำราพิชัยสงครามนี้ได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นจากตำราพิชัยสงครามเก่าหลายเล่ม ซึ่งอาจจะเป็นฉบับที่เขียนมาจากความทรงจำที่เคยศึกษามาแต่สมัยอยุธยา จึงเชื่อกันว่ามีเค้าของเดิมในสมัยอยุธยา.

[๒]หลวงศรีปรีชา (เซ่ง), "ศิริวิบุลกิตติ์" ในชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, หน้า ๒๓๘.

หาผู้หาญยอดโยธา ขอชันอาสา
คล้อยบคลาคำไหน
หาทวยูเมชุางส่างใส รู้รี่ร่วมใจ
อรินทรแกูลงใสกล
หาผู้หาวหบทบทน แกว่นแกล้วกลางรณ
แลแรงสมรรถอาจทะยาน
เลือกหาแกวนรูริการ รแรงค์ชำนาญ
ชำนะแกพลไพรี
เลือกหมูหมั่นมั่นภักดี รักไทธรณี
บมิขบถมายา[๑]

วิธีการคัดเลือกทหารซับซ้อนมาก ในตำราพิชัยสงครามใช้วิธีดูจากดวงชะตาของทหารว่าเป็นคุณในการสงครามหรือไม่ประกอบการคัดเลือกด้วยวิธีอื่น ดังตัวอย่าง

ท้าวไทไชุสิหโองการ, พลเรือนทหารู, รับสั่งใส่เกล้าเกษา.
จัดแจงแตงพยุหูโยธา, พลชางุ, พลมา, อีกพลรบูครบูครัน.
จัดทหารชาญเชมแชงชยัน, เรงรัดเลือกสรรค์, ผูไวผูแวนแกว่นการ...
จะใชอำมำตยเสนา, ผูมีปัญญา, ไปราชการสงคราม. หาฤกษ
เพลาวันยามู, ใหเลือกเอานาม, ผูไปยุทธจงเจริญไชย.
ถาวาชะตาผูใด, ใหคุณทาวไท, ผูผานพิภพโลกา. ใหคุณทั้งเมือง
พารา, ขับในชะตา, แลไดทั้งโชคจัตุรงค์[๒]

อย่างไรก็ตามในวรรณคดีนิทาน กวีจะพรรณนาเสนาทหารโดยมุ่งที่จำนวนมากประการหนึ่ง และที่ความฮึกหาญพร้อมที่จะต่อสู้ศัตรู ความสามารถในการรบเชี่ยวชาญอีกประการหนึ่ง สิ่งเหล่านี้แสดงถึงอำนาจของจอมทัพด้วย

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๑๑๖.

[๒]พิไชยสงครามไทย, หน้า ๑ – ๒.

ข. พาหนะ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าขบวนทัพแบ่งออกเป็น ๔ เหล่า โดยแบ่งตามชนิดของพาหนะที่ทหารใช้เวลาออกศึกสงคราม พาหนะที่ใช้ในการรบเหล่านี้มีส่วนช่วยมากในการรบให้ได้ชัยชนะ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ในวรรณคดีจะขาดเสียมิได้ กวีพรรณนาพาหนะต่างๆทั้งที่มีใช้อยู่จริงในกองทัพ และที่ไม่มีใช้ และบางชนิดก็เป็นสัตว์ในนิยาย ลักษณะการพรรณนากวีมุ่งที่ความงดงามของพาหนะนั้นๆ และสิ่งตกแต่งพาหนะซึ่งช่วยส่งให้พาหนะงดงามขึ้นอีก ขณะเดียวกันกวีก็แสดงให้เห็นว่าพาหนะต่างๆนั้นเหมาะแก่การรบด้วย

สัตว์พาหนะที่ใช้ในขบวนทัพมี ช้างม้า และรถ เป็นส่วนมาก นอกจากนั้นก็เป็นระแทะ อูฐ สิงโต เสือ ไกรสร ราชสีห์ ดังจะกล่าวต่อไป

ช้าง ช้างเป็นพาหนะที่สำคัญในการรบ หน้าที่สำคัญของช้างคือนอกจากจะใช้บรรทุกเสบียงอาหารและอาวุธแล้ว ช้างศึกนั้นจะเป็นช้างที่ใช้ในการรบด้วย "ใช้ช้างบุกแนวทหารม้ากับทหารราบข้าศึกให้ระส่ำระสาย ใช้เป็นกำลังผลักดันเข้าทำลายค่ายหรือประตูเมือง"[๑]

ช้างในกองทัพแบ่งเป็นหลายประเภทและมีหน้าที่แตกต่างกันไป ได้แก่ ช้างดั้ง ช้างกัน ช้างแทรก และช้างแซง เป็นช้างที่ล้อมวงในกระบวน ส่วนช้างแปรก ช้างค้ำค่าย ช้างพังคา บางท่านกล่าวว่าเป็นช้างรักษาค่าย บางท่านว่าเป็นช้างหลายค่าย (ขึ้นอยู่ว่าขณะนั้นทัพจู่โจมหรือตั้งค่าย) และช้างโดดแล่น ช้างโจมจับเป็นช้างฝีเท้าเร็วในกองตรงคเสนา

เมื่อช้างเป็นพาหนะที่สำคัญ ดังนั้นการเลือกช้างเข้าขบวนทัพจึงต้องกระทำพิถีพิถันจนถึงกับมีตำราดูช้างว่า ลักษณะดีหรือชั่วเป็นเช่นไร ช้างที่เอามาใช้ในขบวนทัพต้องเป็นช้างศุภลักษณ์ซึ่งในสมุทรโฆษคำฉันท์กล่าวถึงว่าเป็นช้าง ๘ ตระกูล เรียกว่าอัษฎคชำนวยพงศ์ ได้แก่ ไอราพต บุณฑริก โคมุท อัญชัน ภามณี บุษปทันต์ สารวโกม

---

[๑]คำเนิร เลขะกุล, ประวัติกองทัพบกไทย, หน้า ๑๓ (พิมพ์ดีด), อ้างถึงใน แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕", หน้า ๑๒.

และสุประดิษฐ์ ส่วนช้างทุรลักษณ์มี ๓๓ ชนิด ไม่ควรเลือกมาใช้ในขบวนทัพ เช่น งาบิดเบี้ยวงาคุมลงดิน ลอกแลก เงื่องหงอย ตกใจกลัวง่าย เดินตัวโยนไปมา ฯลฯ[๒]

ในตำราพิชัยสงครามได้กล่าวถึงลักษณะช้างศึกไว้ดังนี้

อนึ่งจะกล่าวลักษณะช้างศึก, ผิว่าช้างตัวใดเตี้ยสูงรูปงามรวดเร็ว กล้าหาญ งวงงาแลโขมดหัวคุจแกลงปั้น, แลหางทั้งสี่ยืนยันมั่นคงประคุจเสาประโคน, ปากแดงคุจชาด, ตะคุยหลังคุจวุงเกาทัณฑ์, นำเตาฟูมเต็มคาคุจดาว, งาทั้งสองงอนคุจงอนรถแลหูใหญ่, ขางสะบาหูคุจจามร, หางทั้งสี่งวงแลหางลึงถึงดิน, เจ็ดประการนี้แล, มีนำมันนาหลังเสียงคุจฟารอง, เมื่อดำเนินคุจราชสีห์, แลดำปลอดแลช้างนั้นอาจมีไชยในสงครามแล[๒]

ในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา กวีพรรณนาลักษณะช้างตามลักษณะช้างดีโดยมิได้พรรณนาละเอียดทุกประการ เนื่องจากมิใช่ตำราดูช้าง เช่นกวีกล่าวถึงงาซึ่งงอนเปรียบได้กับพาลจันทร์ คือพระจันทร์เสี้ยวบางๆ หรือกล่าวว่าเป็นช้างตกมันซึ่งย่อมจะดุร้ายมาก ดังตัวอย่าง

หัยรถคชแสนเสนา กุญชรงอนงา
คือพาลจันทร์อันฉาย[๓]

ลางชุนขี้ช้างซับมัน งวงงาผาดผัน
กระลอกกระลับไปมา[๔]

---

[๑]เก็บความจาก "ภาคผนวก" ในสมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๓๐๐.

[๒]พิไชยสงครามไทย, หน้า ๘๘.

[๓]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๑.

[๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เครื่องช้างหรือเครื่องแต่งช้างมักใช้เมื่อเวลาช้างเข้าขบวน ช้างจะได้รับการตกแต่งประดับประดาด้วยเครื่องช้างเพื่อประโยชน์ในการขับขี่ และเพื่อความสวยงามด้วย เครื่องช้างสำหรับพระมหากษัตริย์ออกศึกมีดังนี้

> สัปคับคชาธารที่เรียกว่าพระที่นั่งพุดตานทองตั้งกลางหลังช้าง ผูกโยงด้วยเชือกให้ยึดมั่นกับตัวช้าง กลางพระที่นั่งพุดตานปักเศวตฉัตรคันดาน ปักธงชายขวาคันหนา และตรงกลางคันหลัง ๒ ข้างพระที่นั่งพุดตานผูกศัตราวุธทั้งซ้ายและขวาเหมือนกันดังนี้ ทวน งาว โตมร ปืน หอกซัด มีนายทายช้างนั่งท้ายทำหน้าที่บังคับช้าง และมีกลางช้างนั่งบนเปลตาข่าย ซึ่งมีหลักปักแขวนอยู่กลางพระที่นั่งพุดตาล ๒ มือถือแพนหางนกยูงทำหน้าที่อาณัติสัญญา พระมหากษัตริย์ทรงถือพระแสงของ้าวประทับเหนือคอช้างรบกับขาศึก เรียกว่ายุทธหัตถี[๑]

อนึ่งนอกจากที่กล่าวมาแล้ว ช้างหากเข้าขบวนทัพจะมีผ้าคลุมหน้าตรงตระพองและอาจมีพู่ห้อยข้างๆหู ๑ คู่ ทางด้านหลังอีก ๑ คู่ และมีดาวทองประดับ ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอกล่าวถึงเครื่องช้างบางประการดังนี้

> พระยกไชยนุกาพล้ำ เลิศเหลือ
> ชาญชำนิเศิกเสือ ปราบแผ่ว
> งามสุรรพลักษณ์เจือ ใจราช สงวนนา
> ขายภูรัตคนแพรว เพริศพร้อมดาวทอง[๒]

นอกจากนั้นแล้วบนหลังช้างยังมีเครื่องช้างคือแพน ดังตัวอย่าง

> แคว้งแคว้งแสงหางยูงยง ยาบยาบแดนดง
> แลแพนพรรณรายรองรอง[๓]

ในที่นี้ แพนเป็นเครื่องให้สัญญาณบนหลังช้างว่าจะให้ทหารรุกเข้าด้านใด แพนทำจากหางนกยูง เมื่อช้างเดินก็กวัดแกว่งไปมาเป็นประกายล้อแสงแดด

---

[๑] "คชาธาร, พระ," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๔(๒๕๐๓ - ๒๕๐๔) : ๒๓๔๔.

[๒] พระวรเวทญพิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑: ๑๖๖.

[๓] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๒.

ม้า พาหนะที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพให้กองทัพคือม้า หน้าที่สำคัญคือ "รักษาปีกของทหารราบจึงต้องอยู่ทางปีกเสมอ"[๑] ม้าที่ดีต้องตามตำรามีสีต่างๆกัน ได้แก่ "สีแดง ดำ เขียว(ปลั่ง) กระเลียว ผ่านแซม ขาว พ่าย(เทา)"[๒]

ในตำราพิชัยสงครามกล่าวถึงลักษณะม้าดีไว้ว่าดังนี้

> ลักษณะม้าศึกนั้นท้าวทั้งสี่นั้นกลมยาว, เอวกลมกระโพกผายแลหูทั้งสองชัน, ปลายปากยาวเขี้ยวเล็กแหลมดุจเขี้ยวหมี, เสียงแผดร้องดุจเสียงนกเกรียน, เล็บแดงแลมีกำลังรวดเร็วดุจดั่งจักร, มาตัวใดหางเรียวสั้นท้าวแลนาดุจหงษ์, แลดำเนินเร็วเสมอมิได้อยุดอยอนลิ้นดุจกลีบสัตบุตขาว, รูปงามมีกำลังรวดเร็วประดุจไกรสร สีหราช, ลักษณะดังนี้ตระกูลชาติอาชาไนย จึงจะมีสง่าในการสงครามแล[๓]

ในวรรณคดี กวีจะพรรณนาว่าม้ามีสีกายต่างๆ เช่น สีแดง สีขาว สีเหลือง สีดำ สีฝ้าย(พ่าย) และพรรณนาเครื่องประดับไปด้วย ดังตัวอย่าง

พลหยหยสีแดง หมอนยยับแสง
มลังเมลือง
พลหยหยสีเหลือง หมอนประดับเรือง
ระบายบัทม
พลหยหยเรืองรัตน์ แสงจำรัสพัส
ตรพรายเพรศ
พลหยหยสีเศวต ชาญชเยศปลอด
ประดับศิลป์
พลหยหยแสงนิล จบทั้งแดนดิน
ประดับคำ[๔]

---

[๑]แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๗๕", หน้า ๑๒.

[๒]กฤตวิทย์ ดวงสร้อยทอง, วรรณกรรมประวัติศาสตร์ (สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๒๑), ๑ : ๒๗๒.

[๓]พิไชยสงครามไทย, หน้า ๘๔.

[๔]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๗.

ม้าที่ใช้ในกองทัพในบางแห่งกวีกล่าวว่าเป็นม้าพันธุ์ดีคือสินธพ ซึ่งเป็นม้าจากลุ่มน้ำสินธุ ม้าจะมีอาการเผ่นผยองน่าดูมาก ดังตัวอย่าง

อาชาชาติสินธพ แลเลิศลบเผ่นผยอง ลองเชิงร้องเครงครืน
สู้ศึกยืนบมิพ่าย[๑]

นอกจากนี้ ในวรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ กวีได้พรรณนาถึงม้าเป็นชื่อต่างๆ ซึ่งผู้รวบรวมและชำระวรรณคดี เรื่องนี้เข้าใจว่าเป็นชื่อทำเนียบระวางม้าต้น ดังนี้

สำแสะเหิรหาวเห็จ สำแสะเตร็จเตรจักร
กุวักไกวกวักไกวโพยม จูโจมกลางรณมุข
สำแสะอุครไลเลี้ยว เลิศฉับเฉียวแลนปลิว
สำแสะฉิวเฉกลม ชมพูนทพรายเพริศ
เฉิดศรีสยามพรายเพรา แสงสันเทาเทียมเมฆ
มโนเวกไววิริย์ พิริยพลกำเลาะ
เหาะหักรณจำบัง แสะสีสังขใสสุทธิ์[๒]

ชื่อม้าที่กวีได้เขียนไว้ในบทนี้ นอกจากเป็นชื่อเฉพาะแล้ว แต่ละชื่อยังมีความหมายแสดงถึงลักษณะที่ดีของม้าเช่น ความว่องไว ความเก่งกล้า และบอกลักษณะม้าศึกที่ดีด้วยเช่นบอกสีกาย

เครื่องม้าหรือเครื่องแต่งม้า มักใช้กับม้าที่เข้าขบวน เพื่อประโยชน์ในการใช้สอย และเพื่อความสวยงามทำนองเดียวกับช้าง ดังนี้คือ ประดับหน้าด้วยตาบ ห้อยพู่ มีพานหน้าพานหลังประดับ มีอาน โกลน ผ้าพนัง สายบังเหียน และสายรองสำหรับขี่ เป็นต้น

---

[๑]พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑ : ๑๖๐.

วรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ที่นำมาศึกษาเป็นฉบับที่มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดพิมพ์และไม่ได้บอกชื่อผู้รวบรวมและชำระวรรณคดีเรื่องนี้

[๒]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๘๖ - ๘๗.

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ กวีพรรณนาถึงเครื่องแต่งม้าไว้ละเอียดพอสมควร กวีกล่าวถึงความสวยงามและการผูกเครื่องที่รัดกุมเหมาะแก่การใช้ขี่ดังตัวอย่าง

หมู่กัณฐัศว์เลิศลบ เชื้อสินธพสรรพสม เครื่องอุดมดาวมาศ
เบาะอานสะอาดเอี่ยมเอก พู่รจเรขพริ้งพราย กัลเม็ดสายถือถนัด
พานหน้ารัดพานหลังรัดอกบังเหียนเทศ ดูวิเศษผกผงาด[๑]

อย่างไรก็ตามกวีนิยมพรรณนากิริยาอาการของม้าและความเก่งกล้าในการ-รบทั้งของม้าและทหาร ทำให้ได้ภาพเคลื่อนไหวมีชีวิตชีวาดีกดักเช่น

นายเผ่นผาดขับขยัน กุมเกาทัณฑ์ทวนทอง ขับโดยลบองบาทย่าง
พานจะเห็จเหินทะยาน รานเริงหาญเหี้ยมหาว ฝีเท้าเทียมมาแมน
สูแสนศึกบมิขาม เข้าสงครามบมิยอ - ไลลุยตอดวยเดช เคยไชเยศ
หลายทา ฝาชำนิในณรงค์[๒]

รถ แม้ว่ากองทัพไทยโบราณจะไม่มีรถศึกและทหารรถมีแต่ทหารช่าง "ไม่มีทหารรถทั้งนี้อาจเป็นเพราะไทยไม่มีรถ มีแต่กองเกวียนและระแทะซึ่งทำหน้าที่ขนส่งเสบียงอาหารและอาวุธยุทโธปกรณ์"[๓] แต่ในตำราพิชัยสงครามก็ยังมีอธิบายลักษณะรถศึกดังนี้

ลักษณะรถศึกนั้นวงดุมทั้งสี่เท่ากันเสมอละวา, แลเอาเหล็กหุ้มเอาหนังเสือดาวจร, แลมีธงไชยสำหรับปุระดับดวยแก้วเงินทอง, มีสำเนียงดุจเสียงฟ้า, ดังนี้จึงมีชัยแกฆาศึก, แลม้าเทียมรถนั้นให้อวนพีกลาหาญ ดุจกลาวมานั้น[๔]

---

[๑]เจ้าพระยาพระคลัง (หน), "ลิลิตเพชรมงกุฎ" ในวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๘๒.

[๒]เรื่องเดียวกัน.

[๓]แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๗๕", หน้า ๑๑.

[๔]พิไชยสงครามไทย, หน้า ๘๔.

ในวรรณคดี กวีพรรณนาหมู่รถในกองทัพโดยเน้นที่ความงดงามและคุณสมบัติในการวิ่งแล่น เช่นกวีพรรณนาถึงรถของจอมทัพว่ามีความสวยงามเป็นพิเศษ เช่น กงรถเป็นทองคำ แปรกงอนอ่อนช้อย พระแท่นที่ประทับบนรถมีลวดลายงดงาม บุษบกมีลายดาวประดับและหลังคาเป็นรูปจัตุรมุขที่เลื่อมเป็นประกายล้อแสงตะวัน ดังตัวอย่าง

กุ้บรถทรงอ่องเอี่ยม เทียมแสะสินธพทะยาน สารถีชาญชับขยัน
กงธนูยันดูหาญ กงกำกาญจนปรัดแปรก งอนสลอนแอกอานเสลา
คุมวงเพลาใบบัง รัตนบัลลังก์เลิศลาย บุษบุกพรายเพดาน ดารา
กาญจโนโอภาสุ จัตุรมุขมาศเลื่อมเหลือง ชอฟ้าเรืองบราลี
พาสุกรีสะดุ้งเดน ดูดังเผนไพบูลย์ นภศูลสวมพรหมพักตร์ คิดร
ศักสัทการ แสงประสานสูริยง[๑]

นอกจากนั้นยังมีหมู่รถแซง รถดั้ง รถกัน ล้อมรอบรถทรงของจอมทัพอีกด้วย ดังตัวอย่าง

สองข้างสรรพรถแซง รถดั้งแข่งรถกัน เสียงสนั่นนฤนาท[๒]

รถศึกส่วนใหญ่เทียมด้วยม้าฝีเท้าดีเช่น สินธพ ดังตัวอย่าง

ม้าแมนแสนธพเหลือหลาย เทียมแก้วเกวียนพราย
แลพลประดับศรีสลอน[๓]

แต่ในบางครั้งกวีจะพรรณนาว่ารถเทียมด้วยสัตว์ชนิดอื่นเช่น ไกรสรและสิงห์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์มาก หรือเทียมด้วยหงส์อันทำให้รถสามารถเหาะได้ ส่งผลถึงอานุภาพของกองทัพ ดังตัวอย่าง

---

[๑]เจ้าพระยาพระคลัง (หน), "ลิลิตเพชรมงกุฎ" ในวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๘๓.

[๒]เรื่องเดียวกัน.

[๓]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๓๘.

พลรถรถเทียมสร สิงหสบสมร
รทองธง
พลรถรถเทียมหงส์ ร่อนฌกลางรง
คฌมวยฌมำ[๑]

การพรรณนาถึงรถนี้แสดงให้เห็นอย่างหนึ่งว่า แม้ในยามศึกสงคราม ผู้ออกรบก็จะจัดแต่งขบวนอย่างสง่างาม ทั้งนี้เพราะคนสมัยก่อนถือว่าการรบเป็นเกียรติยศของผู้ชาย ฉะนั้นการจัดขบวนจึงต้องทำให้สมเกียรติยศคือให้สง่างามด้วย

นอกจากพาหนะที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีสัตว์พาหนะในการรบอื่นๆได้แก่ แกะ แพะ อูฐ เสือ เลียงผา นาค ควาย และจามรี เป็นต้น ดังตัวอย่าง

หมู่หนึ่งเรืองระดับรันแทะ เทียมด้วยแกะแพะ
แลพลสอุยดาษดา
หมู่หนึ่งขี่อูฐคณา พลแซงซ้ายขวา
กำลังรยังยงยุทธ

หมู่หนึ่งขี่เสือเหลือแสน พวกพลบมิแคลน
สรคันสรดักดักตน[๒]

ลางขุนขี่เลียงผาผยอง ขี่โตตัวคนอง
คำนับครวีตาตาว
ลางขุนขี่นาคทรนาว เมลือง เมลือง เขี้ยวขาว
แลเลิกพพานดูแสยง

ลางขุนสามรรถขี่ควาย โตรษตัวองค์อาย
มหามหิทธิแผงผงาด
ลางขุนขี่จามรียาตร พลล้อมเคียรดาษ
ประดับแลตรับตาวผลา[๓]

---

[๑]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๘.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

[๓]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๑๒๐ - ๑๒๑.

สัตว์พาหนะต่าง ๆ ที่เอ่ยมานี้เป็นสัตว์ที่บางชนิดไม่มีในเมืองไทย เช่น อูฐ ช้ามรี บางชนิดเช่น นาค เป็นสัตว์ในนิยาย บางชนิดเช่น เสือ นั้นไม่ใช้เป็นพาหนะ คงพรรณนาเพื่อให้เห็นความเก่งกาจของทหาร ส่วนสัตว์บางชนิดเช่น แกะ และแพะ คนไทยไม่เคยใช้เป็นพาหนะเลย ฉะนั้นการพรรณนาเช่นนี้กวีคงรับเอาแนวคิดจากที่อื่นเช่นอินเดียมาพรรณนาร่วมกับการจัดขบวนทัพจริง ๆ ที่กวีรู้หรือเคยเห็นมาเพื่อให้เกิดความหลากหลาย

ค. <u>อาวุธ</u> อาวุธเป็นส่วนประกอบสำคัญในกองทัพเพราะเป็นสิ่งที่ใช้ประหัตประหารศัตรูโดยตรง และเป็นสิ่งที่ใช้ป้องกันชีวิตของฝ่ายเจ้าของทัพเองด้วย

อาวุธของกองทัพบกไทยที่ใช้รบในสมัยก่อนส่วนใหญ่เป็นอาวุธประชิดตัว ได้แก่ ดาบ กระบี่ ก้นหยั่น หอก ทวน ง้าว และของ้าว โตมร แหลน และหลาว พร้อมทั้งเครื่องป้องกันอาวุธคือ ดั้ง เขน และโล่*

ในวรรณคดีกวีพรรณนาถึงอาวุธหลากหลายชนิดได้แก่ ดาบ หอก ทวน ง้าว แหลน หลาว เครื่องป้องกันอาวุธคือ เกราะ ดั้ง เขน โล่ อาวุธใช้ยิง ได้แก่ ธนู ศร และปืนไฟ ดังตัวอย่าง

---

* กระทรวงกลาโหม, วิวัฒนาการแห่งการทหารและศัตราวุธในกองทัพไทย สมัยโบราณ - พ.ศ. ๒๔๘๗ , หน้า ๑๕ อ้างถึงใน แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๗๕, หน้า ๑๐.

เขนทองดาบทองแกว่งไกว เกราะกรายเรืองไร
รจิตรดาษมุกดา
แพนมาศทวนมาศยูงทวา เขนเขียนรจนา
พิพิธแสนแสนสำสำ
ธนูคำปืนคำแลงคำ แม่นยำยายำ
พินาศพรั่บตาเดียว
หน้าไม้ปืนยาฉับเฉียว ผิต้องอย่าเหลียว
บหันก็ต้องตนตาย

บอกไฟปืนไฟเรือนไฟ แม้มาแต่ไกล
ก็กลัวชระอำอับทิศ[๑]

หอกดาบแพนดั้งโตมร สน่าวสำศร
กุทัณฑกำศรแสลง[๒]

อาวุธที่กวีพรรณามีดังนี้คือ[๓]

ดาบ มีดยาวปลายแหลมชนิดหนึ่ง สันแอ่น ปลายงอน ใช้เป็นอาวุธสำหรับฟัน หรือแทง ในที่บางแห่งกวีใช้ว่า ขรรค์ และตาว

หอก อาวุธทำด้วยโลหะมีด้ามยาว ทหารราบใช้สำหรับแทงหรือพุ่ง ถ้าเป็นหอกด้ามสั้นเรียกหอกซัดใช้สำหรับพุ่งหรือซัดเข้าใส่ศัตรู

โตมร อาวุธมีสามง่าม ปลอกเป็นรูปใบโพ ใช้พุ่งซัดออกไปอย่างเดียว

---

[๑] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๑๐.

[๒] เรื่องเดียวกัน.

[๓] เก็บความจาก พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ และ กฤตวิทย์ ดวงสร้อยทอง, วรรณกรรมประวัติศาสตร์, ๑ : ๒๓๐.

ทวน อาวุธรูปร่างคล้ายหอกแต่เรียวเล็กและเบากว่า ด้ามยาวมากมีพู่จามรีที่ตรงโคน ทหารม้าและพลเดินเท้าใช้แทง

ง้าว อาวุธรูปร่างคล้ายดาบแต่ด้ามยาวใช้ฟันแทงในระยะไกลของพลเดินเท้า

แหลน อาวุธทำด้วยเหล็กหรือไม้รูปกลมยาว ปลายแหลม มีด้ามยาวใช้สำหรับแทง

หลาว อาวุธทำด้วยไม้เสี้ยมปลายแปลม ใช้สำหรับแทง

เกราะ เครื่องป้องกันอาวุธเป็นเสื้อสำหรับสวม

ดั้ง เครื่องป้องกันอาวุธ รูปร่างคล้ายกาบกล้วย มีงวงถือ

เขน เครื่องป้องกันอาวุธมีทั้งรูปกลมและสี่เหลี่ยมผืนผ้า เขนชนิดกลมใช้บนหลังม้า ชนิดเหลี่ยมใช้บนพื้นดิน

โล่ เครื่องป้องกันอาวุธ รูปยาวรี และรูปกลม บางแห่งกวีใช้คำว่า เสโล

ชนู อาวุธใช้ยิง บางแห่งกวีใช้คำว่า ศร เกาทัณฑ์

หน้าไม้ อาวุธใช้ยิง ทำเป็นไม้สองอันรูปกากะบาท เซาะร่องวางลูก มีไกสั่นยิงได้เหมือนชนู

ปืนไฟ อาวุธสำหรับยิงให้ลูกออกจากลำกล้องด้วยกำลังไฟ

อาวุธต่าง ๆ เหล่านี้ กวีพรรณนาว่ามีมากมายเวลาแสงส่องกระทบก็เกิดประกายวาววับดูน่าเกรงขามแต่ก็น่าดูในที ดังตัวอย่าง

สรรพสรรพาวุธเพรี้ยมพราย แสงแก้วเกราะกราย
ประดับนิเลื่อมหลังสาร[๑]

การพรรณนาอาวุธจำนวนมากแสดงให้เห็นความเข้มแข็งและอานุภาพของกองทัพ

ง. <u>เครื่องสูง</u> เครื่องสูงเป็นของสำหรับประดับเกียรติยศ ในขบวนทัพจะประดับเครื่องสูงไว้ด้วยเสมอเพื่อแสดงความสำคัญของบุคคลในกองทัพว่าเป็นใคร หากเป็นกษัตริย์ก็ใช้เครื่องสูงของกษัตริย์ หากเป็นเจ้านายรองลงมาก็ใช้เครื่องรองลงมาตามฐานันดรศักดิ์ การประดับด้วยเครื่องสูงทำให้ขบวนทัพงดงาม เพราะเครื่องสูงทำด้วยวัสดุมีค่า และทำด้วยฝีมือประณีตบรรจง

ในวรรณคดี กวีจะกล่าวถึงเครื่องสูงปะปนไปกับการพรรณนาขบวนรถหรือช้าง แล้วแต่จอมทัพจะประทับบนพาหนะชนิดใด กวีพรรณนาแต่ความงดงามแพรวพรายของเครื่องสูงโดยไม่บอกลักษณะ รูปร่าง หรือตำแหน่งการจัดวาง ดังตัวอย่าง

ธงฉัตรดัดดาษอัมพร บังแสงทินกร
ด้วยธงกลดพรายพรรณ[๒]

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีพรรณนาเครื่องสูงเพิ่มอีกดังนี้

---

[๑]<u>สมุทรโฆษคำฉันท์</u>, หน้า ๓๙.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

ดูดาดาษกสิ้งกลดพรรณราย บดชุมสายพรายพรรณ
มยุรฉัตรชั้นเพราพริ้ง ทรรชิงตรูตาโลกย์ พัดโบก
พัดจามร พัดภูษรยะยาบ สองตราบขางยะยัน
ประดับกษัตริย์กำนัล สรรพโภคพิพิธตาม ดานหาม-
ทองเก้าอี้ บรูกี้หมูสังกัด[๑]

รถรัตนพรรณรายจรัสไจร เทียวทองชงไชย
แลแซงกรลดชุมสาย

จากตัวอย่างกวีพรรณนาเครื่องสูง[๓] ประกอบเกียรติยศพระมหากษัตริย์ดังนี้

ฉัตรชุมสาย ฉัตร ๓ ชั้น ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง มีสายโยงไหมสีแดงหรือสีเขียวคลุมทับกันลมศึกสลับ

พระอภิรุม ฉัตร ๗ ชั้นหรือ ๕ ชั้น ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง

จามร รูปลักษณะเป็นพัดยอดแหลมสองลอน มีด้ามเป็นไม้ลงรักปิดทอง

พัดโบก พัดขนาดใหญ่ทำด้วยใบลานปิดทอง รูปช้อยมีด้ามติดอยู่ด้านข้าง

---

[๑] พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือสิลิตพระลอ, ๑ : ๑๖๗.

[๒] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๓๔.

[๓] พระปฏิเวทย์วิศิษฏ์ "เครื่องสูง," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๖(๒๕๐๗ - ๒๕๐๘) : ๓๘๐๕ - ๓๘๑๐.

พระกลดหรือกลิ้งกลด ร่มผ้าคันใหญ่ใช้กันแดดฝน องค์พระกลดทำด้วยผ้าชุบชี้ฝึ้ง โหมด ตาด หรือเยียรบับ มีระบาย ๓ ชั้น ยอดเป็นรูปพรหมพักตร์ ด้ามเป็นถมทอง และทองลงยา

บังสูรย์ เครื่องบังแดดขนาดใหญ่ รูปใบโพมีด้าม ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง

บังแทรก แผ่นผ้าปักหักทองขวางรูปแบนกลม มีขอบรูปจัก ๆ เหมือนใบสาเก โดยรอบ มียอดแหลม และมีด้ามสำหรับถือ

กรรชิง ร่มขนาดเล็กกว่าสัปตปฎลของขุนนาง มีระบายสองชั้นทำด้วยผ้าหรือแพรปักเส้นทอง

มยุรฉัตร ฉัตรประกอบด้วยหางนกยูง

ธงชัย ผู้วิจัยเข้าใจว่าหมายถึงธงนำหน้าขบวนเป็นธงสามชายทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง หากเป็นรถธงจะติดอยู่ที่งอนรถ

จ. <u>เครื่องใช้เป็นสัญญาณ</u> ขบวนทัพซึ่งประกอบไปด้วยทหารจำนวนมากนั้น เมื่อจะเริ่มเคลื่อนขบวนหรือจะให้ขบวนไปในทิศใด จะให้ขบวนเข้าโจมตีหรือถอยเอาเชิงศึกจะมีเครื่องให้สัญญาณ เครื่องให้สัญญาณที่ปรากฏในวรรณคดีมี ธง แพน ฆ้อง และกลอง

<u>ธง</u> ธงใช้เป็นเครื่องโบกให้สัญญาณการเข้ารบศึก การเข้าตีข้าศึกด้านใด ดังในตำราพิชัยสงครามกล่าวว่า

> ยกธงชายเดียวสำคัญเร่งพลพยุหยืนไฟ, ขึ้นรบศึกตามกระบวน, ยกธงสามชายบนหลังม้าชายขวา, ให้ขึ้นรบศึก. ถ้าจะเร่งพลมาซ้ายให้ยกธงไปซ้าย, ถ้าจะเร่งมาขวาให้ยกไปขวา, ถ้าเร่งทั้งซ้ายขวา, ให้ยกไปตรงกลาง. ยกธงหางชายบนหลังช้าง, เร่งช้างซ้าย

ให้ยกไปซ้าย, ถ้าเร่งช้างขวาให้ยกไปขวา ถ้าเร่งทั้งสองข้างให้ยกไปตรงกลาง ธงสามชายคันนี้สำหรับเร่งจัตุรงค์โยธาให้ขึ้นรบศึกแล[๑]

ในวรรณคดีกวีกล่าวถึงธงต่างๆในขบวนโดยบอกว่าธงอยู่หน้าขบวน คอยโบกให้สัญญาณเคลื่อนพล ดังตัวอย่าง

ธงหน้าเดินนำพล ธงโบกบนสัญญา เคลื่อนพลคาโดยด่วน
ท่วนทุกหมู่ทุกหมวด[๒]

<u>ฆ้องกลอง</u> ฆ้องชัยและกลองชัยใช้เป็นสัญญาณออกทัพ ขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่สร้างนิมิตดีว่าจะชนะศึก ในตำราพิชัยสงครามเอ่ยถึงฆ้องและกลองว่าดังนี้ "พลชำนาญฆ้องสั่น, ทำนองนั้นฉันใด, พลฆ้องไชยจงรู้, อมฤตยูทิศใด, ราหูไซ้จรประจัก, จงบ่ายกักตรผันหนี, ได้ฤกษ์ดีลั่นฆ้อง, พลโห่ร้องเอาชัย, ยกพลไปชำนะ"[๓]

ในอีกที่แห่งหนึ่งกล่าวว่ากลองชัยให้ใส่หลังช้างไว้สำหรับตีเร่งให้ทหารเข้ารบ โดยกลองจะอยู่หน้าธง คือ "กลองชัยใส่หลังช้างตัวหนึ่ง ตีเร่งพลไป, จะเร่งพลหมู่ใด, ให้ยกธงสำคัญสิ่งนั้นตามช้างกลองไป"[๔]

ในวรรณคดีบางเรื่องไม่ได้ปรากฏเฉพาะชื่อฆ้องและกลองเท่านั้น แต่ปรากฏชื่อเครื่องประโคมหลายชนิด ได้แก่ แตร สังข์ ฆ้อง กลอง เป็นต้น ผู้วิจัยคิดว่าหากเป็นขบวนเสด็จเพื่อออกเดินทางหรือเสด็จประพาสแล้วย่อมสามารถนำเครื่องประโคมไปด้วยได้ แต่ถ้าหากเป็นขบวนทัพเพื่อออกศึกสงครามจริงๆ เครื่องประโคมคงเอาไปด้วยไม่ได้เพราะไม่สะดวกแก่การรบ จึงใช้เพียงฆ้องและกลองบอกสัญญาณเท่านั้น อย่างไรก็ตามก่อนจะออกทัพจะต้องมีการประกอบพิธีทางพุทธและพิธีทางพราหมณ์เพื่อเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้ทหาร ฉะนั้นพอประกอบพิธีเสร็จได้ฤกษ์ยกทัพ

---

[๑]<u>พิไชยสงครามไทย</u>, หน้า ๘๘.

[๒]พระวรเวทย์พิสิฐ, <u>คู่มือลิลิตพระลอ</u>, ๑ : ๑๖๐.

[๓]<u>พิไชยสงครามไทย</u>, หน้า ๒๙.

[๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

พลประโคมจะตีเครื่องประโคม เหล่าทหารจะโห่ร้องเอาฤกษ์เอาชัยชนะ ในวรรณคดี กวีจึงพรรณนาถึงเครื่องประโคมเหล่านี้ แนวในการพรรณนาจะมีเนื้อความว่าเมื่อพลประโคมตีเครื่องประโคมแล้ว เสียงต่างๆได้แก่เสียงเครื่องประโคม เสียงทหารโห่ร้อง จะดังสนั่นไปทั้งแผ่นดิน ดังตัวอย่าง

พลโห่อัศวโมหสำแดง ชัยชัยรันแซรง
ชรรูแซะรันแซรงชัยเชวง
ฆองกลองแตรสังขบรรเลง ครั้นครั้นเครงเครง
สท้านเสทือนพสุธา[๑]

<u>แพน</u> แพนทำจากขนนกยูงแผ่ไปเป็นแผ่น ผู้วิจัยเข้าใจว่านอกจากแพนจะใช้เป็นสัญญาณบอกทหารประจำกองช้างแล้ว ยังอาจใช้เป็นเครื่องสัญญาณบอกกองทัพด้วย เพราะผู้ถือแพนนั่งบนหลังช้างซึ่งเป็นที่สูงย่อมมองออกไปได้ไกล จึงเห็นสนามรบได้กว้างขวางกว่าผู้เป็นทหารราบ อนึ่งช้างเชือกที่มีแพนอยู่เป็นช้างศึกของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นจอมทัพ พระองค์ย่อมเป็นผู้บัญชาการรบอยู่แล้ว จึงสามารถสั่งให้ทหารรุกเข้าค้าฆ่าใดด้วยการให้คนถือแพนที่นั่งอยู่กลางช้างเป็นผู้โบกแพนเป็นสัญญาณ

ในวรรณคดี กวีเอ่ยถึงแพนพร้อมกับบรรดาอาวุธต่างๆ ดังตัวอย่าง

ธงฉัตรทัดแทงทินกร เขนดั้งโตมร
แลแพนพรรณรายรายทอง[๒]

การพรรณนาส่วนประกอบของขบวนทัพต่างๆเหล่านี้กวีมุ่งให้ผู้อ่านเห็นภาพขบวนทัพที่มีทหารเป็นจำนวนมาก เป็นทหารที่เข้มแข็ง กล้าตาย มีใจรักในการต่อสู้ ในท่ามกลางส่วนประกอบเหล่านี้ ผู้ที่ดูเป็นสง่างดงาม มีพลังอำนาจมากที่สุด คือ จอมทัพ การพรรณนาว่าส่วนประกอบยิ่งใหญ่มากเพียงใด ก็ช่วยเสริมให้จอมทัพเด่นมากขึ้นเท่านั้น

---

๑ [๑]<u>อนิรุทธ์คำฉันท์</u>, หน้า ๓๘.

[๒]<u>สมุทรโฆษคำฉันท์</u>, หน้า ๓๘.

๔.๑.๑.๒ วิธีการจัดขบวน

เมื่อทหารจะออกศึกหรือออกเดินทาง จำนวนทหารมีมากจึงต้องมีการจัดขบวนเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย งดงาม และเพื่อประโยชน์ในการศึกด้วย วิธีการจัดขบวนทัพหรือขบวนพยุหยาตรานี้มีผู้เชี่ยนเป็นตำรา โดยกล่าวถึงวิธีการจัดริ้วขบวนอย่างละเอียดเช่นตำรากระบวนเพชรพวง แต่ในวรรณคดีนิทานอยุธยาทั่วไปมิได้เจตนาจะแต่งเป็นตำรา ภาพที่ปรากฏส่วนใหญ่จึงเขียนขึ้นจากความประทับใจของกวีเอง ดังนั้นจึงมักกล่าวพรรณนาเพียงบางส่วนของขบวนเท่านั้น

บ่อยครั้งที่กวีพรรณนารูปขบวนตามเหล่าทหาร ได้แก่ ขบวนช้าง ขบวนม้า ขบวนรถ ขบวนพลเดินเท้า กวีแต่ละท่านอาจจะพรรณนาไม่ครบทุกขบวน และการเรียงลำดับไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามผู้อ่านจะได้ภาพเป็นกลุ่มๆ ว่าทหารหมู่ใดมีพาหนะหรืออาวุธชนิดใด และมีกิริยาอาการอย่างไร เช่น

สำนายพลคชบุกบร กรกระลึงศร กำลังยง
สำนายพลคชราญรงค ทรงกุฑัณฑคง กำยำแผลง
สำนายพลคชเริงแรง แผลงกำชาบศร บำบัดภัศม์
สำนายพลพลขนัดขนัด ชัดทั้งหอกชัด ขจัดขจาย[๑]

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ กวีได้พรรณนาขบวนทัพละเอียดพอที่จะทำให้ผู้อ่านได้ภาพริ้วขบวน คือ เริ่มด้วยขบวนม้า ขบวนช้าง ช้างพระที่นั่ง ดังต่อไปนี้ ขบวนม้าเริ่มด้วย ธงนำหน้าที่เรียกว่าธงฉาน พลเดินเท้าเป็นคู่ๆ พลม้าเดินเรียงกันไว้ระยะพอดี นายทหารม้าถือทวนมีพู่สีแดงที่ปลายทวนและสะพายแล่งศรทุกคน ดังตัวอย่าง

ธงหน้าเดินนำพล ธงโบกบนสัญญา เคลื่อนพลดาโดยด่วน
ทวนทุกหมู่ทุกหมวด ขุนตำรวจสารวัตร จัดแจงเดินคู่เคียง
ม้าเดินเรียงเดินราย ขยายระยะโดยควร นายถือทวนหมายมาตร
ภูแดงดาษปลิวปลาย สพายแล่งศรมหิมา...[๒]

---

[๑] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๕.

[๒] พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑: ๑๖๐ - ๑๖๑.

ขบวนช้างเริ่มด้วย ธงนำหน้า พวกพลทหารกองร้อยแล้วก็กองพัน มีกองกัน กองแล่นคอยระวัง พวกพลเดินเท้าถืออาวุธชนิดต่างๆ เรียงตามลำดับโดยมีนายนำหน้า แล้วก็ลูกแถวเดินตาม ตัวนายที่กล้าหาญขี่ช้างตัวสูงใหญ่ กองหน้าจัดเป็นปีกครุฑ มีนาย-ดาบมากมายทั้งนายดาบหน้าดาบหลัง และนายดาบประจำสี่เท้าช้างอยู่เคียงข้างช้าง-ทรง และมีนายดาบตำรวจทำหน้าที่เป็นองครักษ์ ดังตัวอย่าง

> แลพวกพลยรรยุง ธงนำหน้ายะยับ ดับกองร้อยกองพัน แห่งกองกรร กูองแล่น พลแกว่นถ้วนขุนหมื่น ดูระรื่นมูหิมา คณนาไปสล้าง พวกพล ดางพลดาบ พลกำชาบธนู ดูพลหอกพลหาว ดูพลงาวพลุงาม พลเขน ตามุเสโลโตมร สลอนปืนไฟ ยอนพลไกรโอฬา งามสงาพรรณราย ไพรนายเดินดับ สำหรับถานุขุนหาญ ขี่สารสูงแกล้วกล้า ดาบหน้าสลาบครุฑ ควร เดินโดยขบวนแหนแห นายแวงแหลเหลือหลาย นายแวงซายุ แวงขวา นายแวงหน้าแวงหลัง แวงจตุลังคบาท รักษาราชตำแหนงที่ นายแวงสี่ตีนช้าง ช้างพระคชกรรกง แวงองครักษ์ตำรวจ กวดขัน แหนแหหอม[๑]

ในวรรณคดีบางเรื่องกวีพรรณนาการจัดทัพเป็นแบบครุฑว่า วางทหารตัวนาย อยู่ในตำแหน่งที่สมมุติเป็นอวัยวะสำคัญของครุฑ กล่าวคือทหารอยู่ในตำแหน่ง หัว ตา ปาก คอ หงอน ปีกขวาซ้าย เท้าขวาซ้าย ตัว หาง เล็บและขน การเรียกชื่อขบวน เป็น ครุฑ ซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ที่มีฤทธิ์มากกว่าสัตว์ธรรมดาอื่นๆในโลกมนุษย์ ทำให้ผู้อ่าน รู้สึกว่า ขบวนทัพนั้นยิ่งใหญ่เกรียงไกร ดังตัวอย่าง

เกษเมือง เรืองอิทธิฤทธิไกร	ตั้งให้เป็นเสียรยักษา
ดอกมะกล่ำเล็กใหญ่เป็นนัยน์ตา	ดอกปักกาเป็นปากสกุณี
ดอกแคเป็นคอสกุใน	หงอนไก่เป็นหงอนปักษี
ดอกปีบเป็นปีกสกุณี	ทั้งสองข้างตางมีศักดา
ดีนเป็ดเป็นบาทพระยาครุฑ	ฤทธิรุทร เรืองรายทั้งซ้ายขวา
เล็บครุฑเป็นเล็บสกุณา	ดอกจำปาเป็นกายสกุณี
หางนกยูงเป็นหางสกุใณ	พลไกร เป็นขนปักษี[๒]

---

[๑]พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑: ๑๖๓ - ๑๖๔.

[๒]"การเกดเล่ม ๑," เลขที่ ๓๐ (สมุดไทยขาวอักษรไทยเส้นหมึก).

การจัดรูปขบวนทัพนั้นที่จริงแล้วมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศที่ไปตั้งค่าย หรือเป็นสนามรบ ดังในตำราพิชัยสงครามกล่าวว่า "ทัพค่ายฝ่ายศึกศัตรู, เขามาตั้งอยู่, ที่นั้นจักเปนนามใด, มีเขาจอมปลวกต้นไม้, ต้นหนึ่งสูงใหญ่, นามครุธอย่าได้อ้างขนาง"[๑] อย่างไรก็ตามพิชัยสงครามไทยก็ไม่ได้บอกรายละเอียดว่าจัดรูปขบวนอย่างไร เนื่องจากแม่ทัพนายกองต้องเรียนรู้เองจากการปฏิบัติ อนึ่งในวรรณคดีพรรณนาภาพขบวนคล้ายกันดังได้กล่าวมาแล้วซึ่งการพรรณนานั้นก็ช่วยให้ได้ภาพขบวนทัพที่ยิ่งใหญ่ได้

๔.๑.๒ <u>วิธีการพรรณนา</u>

กวีพรรณนาความงามของขบวนทัพด้วยการกล่าวหลายแบบ เช่น พรรณนาถึงการจัดทัพเป็นรูปต่าง ๆ หรือพรรณนาถึงพาหนะ และอาวุธ เรียงเป็นลำดับ ทั้งช้าง ม้า และ รถ อย่างไรก็ตามการที่กวีพรรณนาภาพขบวนเหล่านั้นให้เห็นแจ่มชัดได้นั้นกวีใช้วิธีการต่อไปนี้คือ

๔.๑.๒.๑ <u>การพรรณนาตามสภาพ</u>

บทชมความงามของขบวนทัพนี้มีการพรรณนาตามสภาพปรากฏอยู่ทั่วไป กวีจะพรรณนาอย่างตรงไปตรงมา ดังตัวอย่าง

เสร็จพระสรันแสนเสนา เลือกทศโยธา
แลพลอึกเทียมทงัน
แจกเป็นซ้ายขวาโจษจรร หน้าหลังรอบรัน
ระเบียบสังกัดรี้พล

อาวุธอาภรณ์โพรงพราย อาเกียรณ์เกราะกราย
เอนกนานุประการ

---

[๑] <u>พิไชยสงครามไทย</u>, หน้า ๖.

เรียบร้ารถชมชาญ ทวยธารเอาธาร

สรรพศัสตรสรหลอน[๑]

กวีพรรณนาภาพทัพของพระสมุทรโฆษ ด้วยการบอกถึงการจัดทัพสั้นๆเพียงว่า จัดทหาร คน และพลทหารอีกจำนวนมากนั้นให้อยู่ในกองซ้ายกองขวา และกองหน้ากองหลัง เนื้อความที่พรรณนาถึงอาวุธให้ภาพของความมีประสิทธิภาพได้ดี เพราะกวีใช้คำ โพรงพราย ขยายคำ อาวุธและอาภรณ์ ซึ่งทำให้ได้ภาพประกายอาวุธที่เหล่าทหารถือ และประกายแพรวพรายของเสื้อผ้า นอกจากนั้นกวียังได้กล่าวต่อถึงพาหนะต่าง ๆ ที่มีพร้อมหมดคือ ช้าง ม้า รถ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงขบวนทัพพระสมุทรโฆษว่าเป็นขบวนทัพที่ยิ่งใหญ่

ตัวอย่าง

เคลื่อนพยุหบาตร จากเวียงราชแรมวัง โห่ประนังสำเนียง เสียงสุนั่น
เนียรนาท ลั่นฆ้องคฤดประโคมกลอง โบกธงทองเอาชัย กรีพลไกรคับคั่ง
คชหมู่ดั้งคชแสดง หมู่คชแซงแทรกสลอน งางามงอนทองรัตน์[๒]

จากตัวอย่างกวีพรรณนาขบวนทัพของพระเพชรมงกุฎด้วยการใช้ถ้อยคำที่เกลี้ยงเกลา และให้ภาพขบวนได้ชัดเจนพอสมควรว่า เมื่อทหารโห่เอาชัย พร้อมกับเสียงลั่นฆ้อง ประโคมกลอง พลที่ถือธงก็โบกธงเอาชัยชนะและเป็นสัญญาณเคลื่อนขบวน ขบวนช้างก็เคลื่อนไป มีช้างมากมาย งางอนมีปลอกทองรัดเป็นระยะๆ

๔.๑.๒.๒ การใช้ความเปรียบ

กวีใช้ความเปรียบในบทชมขบวนทัพน้อยมากเมื่อเทียบกับการพรรณนาประเภทอื่น และความเปรียบนั้นมักจะมีเนื้อความเหมือน ๆ กัน อย่างไรก็ตาม กวีมีวิธีการใช้ความเปรียบ ๒ วิธี คือ

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๑๑๗.

[๒]เจ้าพระยาพระคลัง (หน), "ลิลิตเพชรมงกุฎ", หน้า ๘๗.

ก. การเปรียบเทียบโดยมีคำเชื่อมโยง

การเปรียบเทียบเช่นนี้กวีจะใช้คำเชื่อมโยงสิ่งที่ต้องการการเปรียบเทียบกับสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ ได้แก่คำว่า ดุจ เพียง ดัง เป็นต้น ตัวอย่าง

สำนายพลขนักขนัด ชัดทั้งหอกชัด ขจัดขจาย
ดุจขวิดเมรุให้ทลาย โจมจำรายขจายอรินาศ[๑]

กวีพรรณนาถึงทหารที่มีหอกชัดเป็นอาวุธคู่มือ ต่างคนต่างชัดอาวุธคู่มือคือหอกกระจายออกไป กวีเปรียบเทียบโดยใช้คำเชื่อม ดุจ ว่าการชัดหอกนั้นรุนแรงราวกับจะไปขวิดให้เขาพระสุเมรุทะลายลง ผู้อ่านจะได้ภาพความคึกคักเข้มแข็งของทหาร และได้ความรู้สึกว่าทหารเก่งกล้ามีกำลังมาก อาวุธก็มีประสิทธิภาพดีมาก เพราะทำลายเขาพระสุเมรุได้

ตัวอย่าง

พลเพียงพานรเรืองฤทธิ์[๒]

กวีพรรณนาถึงทหารของพระอนิรุทธ์ว่ามีความเก่งกล้าสามารถมาก เทียบได้กับกองทัพวานรในเรื่องรามเกียรติ์ คำเชื่อมที่ใช้คือ เพียง

เนื่องจากบทพรรณนาขบวนทัพมีการใช้ความเปรียบไม่มากนัก และมักเปรียบเฉพาะบางสิ่งบางอย่างเท่านั้น เช่นเปรียบความเร็ว เปรียบจำนวนทหาร เปรียบเสียงของขบวนทัพ ฯลฯ จึงปรากฏว่าคำเชื่อมโยงที่กวีใช้มีไม่มากนัก คำเชื่อมโยงที่กวีใช้บ่อยคือคำว่า ดัง เพียง และ ดุจ นอกเหนือจากนี้ก็ยังมีคำอื่นบ้าง เช่น คือ และ เสมอ

---

[๑] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๖.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

ข. การเปรียบเทียบโดยไม่มีคำเชื่อมโยง

การเปรียบเทียบโดยไม่มีคำเชื่อมโยงเป็นการเปรียบเทียบโดยนัย กล่าวคือผู้อ่านจะต้องเข้าใจเอาเองว่ากวีต้องการเปรียบสิ่งใดกับสิ่งใด ในบทพรรณนาขบวนทัพหลายแห่งมีเนื้อหาการเปรียบเทียบคล้ายกัน ดังตัวอย่าง

พลมากมาญภูวมณฑล บดหล้าฟ้าบน
แลดูอึกทุกพาย[๑]

จากตัวอย่างนี้กวีเปรียบกองทัพของพระสมุทรโฆษว่ามีจำนวนทหารมากจนกระทั่งบดบังภาพอื่นๆในโลกและบนท้องฟ้า กวีไม่ได้ใช้คำเชื่อมโยงแต่ใช้คำที่แสดงการเปรียบเทียบตรงๆได้แก่คำ มาก บด เป็นต้น การเปรียบเทียบเช่นนี้ให้ภาพว่าทหารมีจำนวนมากจริงๆดูมากยิ่งกว่าการเปรียบเทียบแบบมีคำเชื่อมโยง เพราะกวีบอกว่าได้เกิดสิ่งนั้นๆกล่าวคือจำนวนมากมายของทหารได้บดบังภาพอื่นๆแล้ว

๔.๑.๒.๓ การเล่นคำ

กวีใช้วิธีการเล่นคำมากจนน่าสังเกต อาจเป็นเพราะเรื่องที่พรรณนาให้เป็นภาพงดงามได้ยากจึงให้งดงามด้วยถ้อยคำภาษา การเล่นคำที่ปรากฏมากเป็นการเล่นคำซ้ำแบบกลบทซึ่งเป็นการเล่นคำซ้ำตรงตามตำแหน่งเดิมติดต่อกันไปหลายบท นอกจากนั้นกวียังเล่นเสียงสัมผัส เล่นคำซ้ำแบบอื่น ๆ ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในเรื่องอลังการ

ตัวอย่าง

พลรถรถรูแซรง นายกำแหงแรง
ตระบันคง
พลรถรถทองทรง เบญจรงครัต
นเพริศพราย

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๑๑๗.

พลรถรถเฉิดฉาย ชงฟฟายนาย
กุทัณฑรร
พลรถรถเทียมสร สิงหสปสมร
รทองชง
พลรถรถเทียมหงส์ ร่อนณกลางดง
คณมวยณมำ [๑]

กวีเล่นคำ พลรถ และ รถ ซ้ำกันในตำแหน่งต้นวรรคของวรรคแรกของบทติดต่อกันไปหลายบท การซ้ำคำเช่นนี้น่าจะจัดเป็นกลบทได้ นอกจากจะให้ความไพเราะด้านเสียงแล้วการซ้ำคำเช่นนี้ให้ภาพขบวนรถเรียงกันเป็นแถวมากมาย

ตัวอย่าง

ลางขุนชี่อูฐยรรยง โยนศัสดรธำรง
พิเศษศิลปะชอง
ลางขุนชี่เสียงผาผยอง ชี่โตตัวคะนอง
คำนับครวีตาตาว
ลางขุนชี่นาคทรนาว เมลืองเมืองเชี้ยวชาว
แลเลิกพพานดูแสยง [๒]

กวีเล่นคำซ้ำ ลางขุน และ ชี่ ซ้ำกันในตำแหน่งต้นวรรคของบทซึ่งให้ความไพเราะในด้านเสียง ยิ่งกว่านั้นเสียงที่ซ้ำกันหลาย ๆ ครั้งเช่นนี้ทำให้ความหมายแบ่งแยกว่านายทหาร(ขุน)บางคนก็ชี่อูฐ บ้างก็ชี่เสียงผา บ้างก็ชี่นาค ไม่ซ้ำกัน และการซ้ำคำที่ต้นวรรคเช่นนี้ก็ทำให้รู้สึกถึงแถวขบวนที่เรียงกันเป็นระเบียบ

---

[๑] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๘.

[๒] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๑๒๐.

๔.๒ ความสำคัญของการพรรณนาความงามของขบวนทัพ

๔.๒.๑ ความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง

การพรรณนาความงามของขบวนทัพช่วยในการดำเนินเรื่องคือเน้นเหตุการณ์สำคัญ เสริมบารมีตัวละครสำคัญ และสร้างบรรยากาศ

๔.๒.๑.๑ เน้นความสำคัญของเหตุการณ์

การจัดขบวนทัพมีจุดประสงค์ ๒ ประการดังกล่าวมาแล้วคือจัดขบวนเพื่อออกเดินทางและจัดขบวนเพื่อออกศึก การออกเดินทางและการศึกสงครามในบางครั้งเป็นเหตุการณ์สำคัญของเรื่องและมีผลต่อการดำเนินเรื่องโดยทั่วไปเพราะอาจเป็นการนำไปสู่ปัญหายุ่งยากของเรื่องหรือเป็นจุดวิกฤตสุดยอดของเรื่องด้วยตัวเอง ก่อนจะพรรณนาถึงการออกศึกจึงมีการพรรณนาขบวนทัพเสียก่อนเพื่อเร้าความสนใจของผู้อ่านและที่สำคัญคือเพื่อช่วยเน้นความสำคัญของเหตุการณ์นั้น ๆ ให้เพิ่มมากขึ้น ยกตัวอย่างเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ หลังจากพระอนิรุทธ์ได้ไปอยู่กับนางอุษาแล้ว ท้าวพาณาสูรพระบิดาของนางอุษาทราบเรื่องก็กริ้วโกรธมาก จึงเข้าต่อสู้กับพระอนิรุทธ์และแผลงศรไปมัดตัวพระอนิรุทธ์แล้วนำไปไว้ที่พระพลาน ทางฝ่ายพระกฤษณะทราบข่าวจึงยกทัพใหญ่ที่ประกอบด้วยเทวดาต่าง ๆ มาช่วย ท้าวพาณาสูรจึงต้องจัดขบวนทัพไว้รับมือพระกฤษณะ กวีพรรณนาขบวนทัพของท้าวพาณาสูรเป็นจำนวนหลายบทดังจะยกตัวอย่างมาเพียงบางส่วนดังนี้

พาณาสูรเรียบพลชันช์ หน้าหลังโจษจรร
คือแถวสมุทรสามรรถ
สรรพสรรพาวุธของฉัตร หาญห้าวเหิดหัด
กำเลาะกำสังแสนแสะ
หมูหนึ่งเรืองระดับรันแทะ เทียบด้วยแกะแพะ
แลพลสอยดาษดา
หมูหนึ่งชื่อคุณคา พลแซงซ้ายขวา
กำลังรยังยงยุทธ์

หมู่หนึ่งแกว่นแกล้วสิทธิอุค ดมเดชปรทุษฐ
เทียรทหารห้อมล้อมแหน
หมู่หนึ่งขี่เสือเหลือแสน พวกพลบมิแคลน
สรคื้นสรคักคักคน

บทพรรณนาขบวนทัพของท้าวพาณาสูรนี้ ทำให้ผู้อ่านวาดภาพว่าเป็นกองทัพที่แกร่งกล้ามาก และผู้อ่านเตรียมพร้อมที่จะพบกับเหตุการณ์สำคัญต่อไป อนึ่งสงครามระหว่างพระกฤษณะกับพาณาสูรเป็นเหตุการณ์สำคัญด้วยเหตุหลายประการ ประการแรกเป็นสงครามที่พระกฤษณะซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์เทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ต้องการจะปราบอธรรม คือท้าวพาณาสูร แม้ว่าท้าวพาณาสูรจะมีกำลังรบที่กล้าแข็งเพียงไรก็ตาม แต่ก็ต้องพ่ายแพ้แก่พระกฤษณะ แต่ในฐานะที่อนิรุทธ์คำฉันท์เป็นวรรณคดีไทย อาจจะมองได้ว่าความสำคัญอีกประการหนึ่งของสงครามครั้งนี้คือเท่ากับเป็นปัญหาขั้นวิกฤตสุดยอดของเรื่อง และปัญหานี้จะคลี่คลายด้วยผลของสงครามนั่นคือ ธรรมเป็นฝ่ายชนะอธรรม และผลที่ตามมาก็คือพระอนิรุทธ์ได้ครองคู่กับนางอุษา เรื่องจึงจบลงด้วยความสุข

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ เมื่อพระลอถูกเสน่ห์จนอยู่เมืองไม่ได้ พระองค์จะเสด็จไปหาพระเทื่อนพระแพง กวีพรรณนาขบวนเสด็จของพระลอยาวมาก และเป็นบทพรรณนาที่ไพเราะมากด้วย ทั้งนี้เพราะการเดินทางครั้งนี้จัดเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่ง

๑อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๕.

เหตุการณ์หนึ่ง เพราะนำไปสู่จุดวิกฤตสุดยอดของเรื่อง กวีพรรณนาขบวนทัพของพระลอว่ายิ่งใหญ่เกรียงไกร บทพรรณนาตอนนี้จึ่งช่วยส่งเสริมให้เห็นว่าการเดินทางครั้งนี้สำคัญมาก นอกจากนั้นยังมีผลต่อการดำเนินเรื่องทางอ้อมในแง่ที่ว่าทำให้การดำเนินเรื่องมีเหตุผลสมจริงขึ้น

๔.๒.๒.๒ <u>เสริมบารมีของตัวละครสำคัญ</u>

เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในเรื่องวรรณคดีนิทานมักเกิดขึ้นจากการกระทำของตัวละครสำคัญ กวีจึงต้องหาวิธีการต่าง ๆ มาทำให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตามไปว่าตัวละครไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ เพราะลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมของตัวละครเอง การปูพื้นตัวละครจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง วิธีการปูพื้นตัวละครวิธีหนึ่งคือการพรรณนาให้เห็นบารมีของตัวละครเหล่านั้น บทพรรณนาขบวนทัพเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมบารมีของตัวละครสำคัญให้เด่นขึ้น ดังตัวอย่างจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีการพรรณนาขบวนทัพสองตอน คือตอนพระสมุทรโฆษเสด็จประพาสไพรไปวังช้างครั้งหนึ่ง และตอนพระสมุทรโฆษจะทำสงครามกับกษัตริย์ ๑๐ เมืองอีกครั้งหนึ่ง การพรรณนาขบวนทัพในตอนแรกอยู่ในตอนต้นของเรื่อง การคล้องช้างนับเป็นกิจกรรมอันพึงกระทำของกษัตริย์ การคล้องช้างจึงเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่งในตัวเองมิใช่เป็นเพียงจุดที่จะนำไปสู่ปัญหาของเรื่องเท่านั้น พระสมุทรโฆษจัดขบวนทัพเพื่อเดินทางไปคล้องช้างในป่าเป็นบทพรรณนาที่ยาวมาก จึงจะยกมาพอเป็นตัวอย่างดังนี้

พระเสด็จเหนือรถรจนา โฉมเฉกอินทรา
ชิราชเจาไตรตรึงส์
เสียงดุริยสำเนียงอึกฤกึง ฆ้องไชยอื้ออึง
แลสังขกาหลไชย
สารถีขับอาชาไนย อาชาไนยไว
แลวิ่งคือยนตร์บังเวียน
....

เสียงเทพช่วยอาศีรพาท กำธรขากาศ

ภาเลวงไชยไชย[๑]

กองทัพเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมอำนาจบารมีของผู้เป็นจอมทัพคือกษัตริย์ฉะนั้นการพรรณนาความงามของขบวนทัพไปทีละส่วนจนผู้อ่านได้ภาพรวม ๆ ว่าเป็นขบวนทัพที่ยิ่งใหญ่จึงช่วยเสริมให้เห็นความมีอำนาจยิ่งใหญ่ ฉะนั้นเหตุการณ์ที่เกิดต่อ ๆ ไปซึ่งเกิดจากพฤติกรรมของพระสมุทรโฆษจึงดูสมเหตุผลขึ้นเช่น การอุ้มสม การได้พบนางพินทุมดีอีกหลังจากพลัดพรากจากกัน การยกศรและการแผลงศรชนะจนได้นางพินทุมดี เป็นต้น

ส่วนสงครามที่พระสมุทรโฆษรบกับกองทัพของกษัตริย์ ๑๐ เมืองนั้นก็เป็นเหตุการณ์ที่แสดงถึงอำนาจและความสามารถของพระสมุทรโฆษอย่างเด่นชัด การออกสงครามเป็นหน้าที่ของกษัตริย์โดยตรง แม้ว่าฝ่ายข้าศึกศัตรูจะมาจาก ๑๐ เมือง แต่ในที่สุดพระสมุทรโฆษก็ปราบได้ เพื่อให้เรื่องดูสมจริงและเพื่อย้ำถึงอานุภาพและบารมีของพระสมุทรโฆษ กวีจึงได้พรรณนาขบวนทัพของพระองค์ก่อนจะออกสงครามในครั้งนี้ เนื้อความในบทพรรณนาก็คล้ายกับที่ยกมาเป็นตัวอย่างแล้ว

๔.๒.๑.๓ สร้างบรรยากาศ

การต่อสู้เป็นเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น ยิ่งการต่อสู้กันนั้นเป็นการต่อสู้ในสนามรบที่คู่ต่อสู้ได้วางเดิมพันด้วยชีวิต ใครชนะก็รอดใครแพ้ก็ตาย การต่อสู้นั้นจึงยิ่งน่าตื่นเต้นเป็นร้อยเท่าทวีคูณ ในวรรณคดีนิทานกวีได้สร้างฉากสงครามขึ้น กวีจึงมักพรรณนาให้เห็นความน่าตื่นเต้น แต่ขณะเดียวกันก็แฝงการยกย่องชมเชยในความกล้าหาญของเหล่าทหารไว้ด้วย ก่อนการสู้รบกวีจะพรรณนาความงามของขบวนทัพ การพรรณนานี้ช่วยสร้างบรรยากาศของเรื่อง

---

[๑] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๐ - ๔๑.

เมื่อพระสมุทรโฆษจะรบกับกษัตริย์ ๑๐ เมือง กวีพรรณาขบวนทัพของพระสมุทรโฆษ และของกษัตริย์ ๑๐ เมืองว่ายิ่งใหญ่ เกรียงไกร ดังตัวอย่าง

ลางขุนขี่นาคทรนาว เมลือง เมลือง เขี้ยวขาว
แลเลิกพพานดูแสยง
ลางขุนขี่เสือตัวแรง ขี่สิงห์สำแดง
มหาศัสดรหลากหลาย[๑]

การพรรณาขบวนทัพจึงเป็นการสร้างบรรยากาศให้แก่เรื่อง บรรยากาศที่ได้คือความคึกคักที่เร้าความสนใจของเรื่องก่อนที่เนื้อเรื่องจะมีเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น คือการรบ เมื่อเรื่องเร้าใจก่อนเช่นนี้พอถึงตอนรบกันจริง ๆ ผู้อ่านก็จะรู้สึกตื่นเต้นไปด้วย จึงนับว่าการสร้างบรรยากาศนี้มีส่วนช่วยการดำเนินเรื่องทางอ้อม กล่าวคือทำให้การดำเนินเรื่องน่าสนใจและน่าติดตาม

๔.๒.๒ <u>ความสำคัญในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของอลังการ</u>

๕.๒.๒.๑ <u>อลังการฝ่ายเสียง</u>

แม้ว่าเนื้อความในบทพรรณาความงามของขบวนทัพจะพรรณาให้เห็นเป็นภาพงดงามได้ยาก แต่กวีก็สามารถที่จะใช้ถ้อยคำภาษาที่งดงามมาทำให้ผู้อ่านเห็นถึงความงดงามของขบวนทัพได้ การใช้ถ้อยคำภาษาที่งดงามกวีได้เลือกคำมาใช้ดังนี้

ก: <u>การเล่นเสียงสัมผัส</u>

การเล่นเสียงสัมผัสปรากฏสอดแทรกอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไปเพื่อให้เกิดเสียงคล้องจองกันอันจะทำให้บทพรรณาไพเราะน่าอ่าน กวีเล่นเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ดังนี้

---

[๑]<u>สมุทรโฆษคำฉันท์</u>, หน้า ๑๒๐

๑. สัมผัสสระ กวีเล่นเสียงสัมผัสสระชิดกันและห่างกันทั่วๆไป ดังตัวอย่าง

เหล่าพวกสารวัตรสัสดี — คูบาญชีเลขผูโกลาหล
พวกเสมียนเขียนหมายจับจ่ายคน — อลวนวุ่นวิ่งเป็นสิงคลี
นายรถเรงรัดจัดรถ — นายคชผูกคชสารศรี
นายม้าผูกม้าพาชี — อึงมี่ไปทั้งวังใน
พอยามสามให้ผูกช้างต้น — พลายมงคลหัตถีสูงใหญ่
มาประทับไว้กับเกยไชย — คอยเสด็จภูวไนยในราตรี[๑]

สัมผัสสระเหล่านี้ช่วยทำให้เสียงเป็นจังหวะเวลาอ่าน เกิดความคล้องจองกันและเกิดความไพเราะ

๒. สัมผัสอักษร สัมผัสอักษรจะปรากฏแทรกอยู่กับการพรรณนาตามสภาพหรือการเล่นคำแบบอื่น ๆ การแทรกในส่วนต่าง ๆ นี้เท่ากับเป็นการแต่งแต้มให้บทพรรณนาไพเราะเพิ่มขึ้น ดังตัวอย่าง

ได้ด้วยดีดมือเดียว — ดูเฉียวฉับกลับกลอก — ง่างาวหอกสว่างไสว
ประดับไรเรืองแสง — แผลงกำซรากสรกักคากาว — ดุจฉาฉาวหาฝน[๒]

จากตัวอย่างกวีเล่นสัมผัสอักษรทุกบท และเล่นสัมผัสคำที่อยู่ชิดกันเป็นส่วนมาก เสียงที่สัมผัสกันทำให้เกิดการคล้องจองกันซึ่งช่วยเพิ่มความน่าอ่านมากขึ้น

แม้ว่าการเล่นสัมผัสในบทพรรณนาความงามของขบวนทัพจะปรากฏตรงนั้นนิดตรงนี้หน่อย และไม่เป็นที่น่าสังเกตเท่าการเล่นคำชนิดอื่น แต่ใช่ว่ากวีละเลยการเล่นสัมผัสก็หาไม่ เพราะปรากฏว่ามีสัมผัสสระหรือสัมผัสอักษรแทบทุกวรรค และการเล่นเสียงของคำเช่นนี้ก็ช่วยเพิ่มความไพเราะด้านเสียงให้บทพรรณนาในขณะที่ความหมายของคำไม่ด้อยลงไปเลย

---

[๑] "มณีพิไชยเล่ม ๑," เลขที่ ๓ (สมุดไทยดำ อักษรไทย เส้นดินสอขาว).

[๒] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๖.

ข. การเล่นคำอัพภาส

บทพรรณนาความงามของขบวนทัพไม่ใคร่ปรากฏคำอัพภาสมากนัก แต่เท่าที่มีอยู่ก็เพิ่มความไพเราะให้แก่บทประพันธ์มิใช่น้อย

ตัวอย่าง

เคลื่อบเคลื่อบคชสารทรนาว งางอนเงยหาว
แลหางพะฟาดแกว่งไกว[๑]

คำอัพภาสคือ พะฟาด มาจากคำซ้ำ ฟาดฟาด กวีพรรณนาถึงช้างว่าฟาดหาง คำ พะฟาดให้เสียงคำที่ไพเราะกว่าการซ้ำทั้งคำ

ตัวอย่าง

พลรถรถเฉิดฉาย ธงฟฟายนาย
กุทัณฑ์ธร[๒]

คำอัพภาสที่ใช้คือ ฟฟาย มาจากคำ ฟายฟาย กวีพรรณนาถึงการเคลื่อน-ไหวของธงบนรถศึก เสียงคำที่สั้น – ยาว สื่อให้เห็นภาพธงปลิวสะบัดตามแรงลมได้ดี

ตัวอย่าง

พัดโบกพัดจามร พัดภูธรยะยาบ สองตราบข้างยะยัน[๓]

คำอัพภาสคือ ยะยาบ มาจากคำ ยาบยาบ และ ยะยัน มาจากคำ ยันยัน นอกจากเสียงของคำจะทำให้เสียงข้อความทั้งหมดไพเราะแล้ว คำที่ใช้ยังแสดงถึงอาการเคลื่อนไหวที่นุ่มนวลและช้าเป็นจังหวะสม่ำเสมอ จากตัวอย่างนี้ พนักงาน

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๑.

[๒]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๘.

[๓]พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, ๑: ๑๖๗.

กำลังพัดให้พระลอด้วยพัดโบกและจามรอยู่เนิบ ๆช้า ๆ ส่วนคำอัพภาสยะยันนี้ เสียงยังทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าอาการเคลื่อนไหวของพัดไม่เป็นจังหวะเดียวตลอด แต่มีการพัดจังหวะถี่บ้างห่างบ้าง

ค. การเล่นคำซ้ำ

บทพรรณนาความงามของขบวนทัพปรากฏการเล่นคำซ้ำมากที่สุด ทั้งนี้เพราะว่าการเล่นคำซ้ำทำให้เสียงของบทประพันธ์ไพเราะขึ้น และในบางครั้งก็ช่วยเพิ่มหรือเน้นความหมายของข้อความด้วย กวีเล่นคำซ้ำหลายแบบคือ

๑. การซ้ำคำในที่ต่าง ๆ ในบริเวณใกล้เคียงกัน กวีเล่นคำซ้ำในที่ใกล้เคียงกันเพื่อเพิ่มความหมาย

ตัวอย่าง

พลตีนช้างแสล้าว ห้าวก็ห้าวเหลือหาญ
ชาญก็ชาญเหลือเชี่ยว เรี่ยวก็เรี่ยวแรงก็แรง[๑]

กวีเล่นคำซ้ำ ห้าว เน้นให้ผู้อ่านรู้สึกว่าพลตีนช้างนี้ห้าวหาญเป็นอย่างมาก คำซ้ำต่อไปคือ ชาญ ซึ่งให้ความหมายเน้นว่าเชี่ยวชาญในการรบมาก คำซ้ำต่อไปคือ เรี่ยว และ แรง ซึ่งให้ความหมายว่า พลตีนช้างมีเรี่ยวแรงมาก คำซ้ำที่เอ่ยมาทั้งหมดนี้เป็นการเพิ่มน้ำหนักของความหมายของใจความทั้งหมด

๒. การซ้ำคำแบบกลบท กวีเล่นคำซ้ำแบบเดียวกันในหลายๆ บทติดต่อกัน เพื่อให้บทประพันธ์ไพเราะ และเป็นการแสดงความสามารถของกวีได้เป็นอย่างดี

---

[๑]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๖.

ตัวอย่าง

คล้ายคล้ายพลผายเนืองนอง เลื่อมเลื่อมหมวกทอง
แลดูดวยแสงดาษดาว
เคลือบเคลือบคุชสารทรนาว งางอนเงยหาว
แลหางฟะฟาดแกวงไกว
คลำคลำคชคลาดาไพร เพรียกเพรียกเสียงไว
แลพลปะทะพะพง
แคงแคงแสงหางยูงยง ยาบยาบแดนดง
แลแพนพรรณรายรองรอง[๑]

กวีใช้วิธีการซ้ำคำเกือบทุกต้นวรรคที่ ๑ และ ๒ ส่วนวรรคที่ ๓ ของทุกบท กวีซ้ำคำ แล การใช้คำซ้ำเช่นนี้นอกจากเพิ่มความไพเราะด้านเสียงแล้วแทบทุกคำยังช่วยด้านความหมายด้วย ตัวอย่างเช่น คำ คล้ายคล้าย แสดงอาการเคลื่อนไหวช้าๆ จึงให้ภาพของทหารจำนวนมากที่กำลังเคลื่อนขบวนไปอย่างช้าๆ และมีอาการเคลื่อนไหวติดต่อกันไปโดยตลอด เลื่อมเลื่อม ให้ภาพหมวกทองที่ทหารสวมใส่มีประกายแวววาวเมื่อต้องแสง เป็นระยะอันเกิดจากจังหวะของการเคลื่อนไหว คลำคลำ ให้ภาพช้างที่กำลังเดินเต็มป่าเห็นแต่ช้างเบียดเสียดคลาคล่ำสลอนไปหมด แคว้งแคว้ง ให้ภาพของประกายระยิบระยับเป็นวงๆ ของแพนหางนกยูง ยาบยาบ ให้ภาพแพนหางนกยูงเคลื่อนไหวขึ้นลงช้า ๆ เป็นจังหวะสม่ำเสมอ ส่วนคำ แล ที่ซ้ำโดยตลอดทุกบทนั้นให้ความไพเราะด้านเสียง ส่วนความหมายคงเดิม

กลบทจะเป็นการเล่นคำเสมอตลอดทุกวรรค เพียงแต่จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนั้นไม่เล่นคำซ้ำทุกวรรคเหมือนกลบทเสียทีเดียว อย่างไรก็ตามการเล่นคำลักษณะนี้คล้ายคลึงกับกลบทธงนำริ้วซึ่งมีลักษณะตามแบบแผน ดังตัวอย่าง

นับนับตั้งแต่นั้นแม่ขวัญเมือง ผ่องผ่องผิวผุดเหลืองรุ่งเรืองสุด ส่องส่อง
แสงรังษีน้ำอุตม์ ล้ำล้ำเลิศมนุษย์เจ้าทรงครรภ์[๒]

---

[๑]สมุทร์โฆษคำฉันท์, หน้า ๔๑.

[๒]หลวงศรีปรีชา (เซ่ง), "ศิริวิบุลกิตติ์" ในชุมนุมตำรากลอน, หน้า ๑๗๗.

ตัวอย่าง

พลคชคชเมามัน ผูกจรีขรร-
คโตมร
พลคชคชส่ายสมร ภูษนาภรณ์
ประดับคาษ
พลคชคชนฤนาท สรรพประดับมาศ
ศแตงตน
พลคชคชราญรณ แล่นก็แล่นชน
ก็ชนชะ
พลคชคชสอดสนะ รานดระรง
คเชี่ยวชาญ[๑]

กวีเล่นคำซ้ำ พลคช ซ้ำในตำแหน่งต้นวรรคของวรรคแรกในบท นอกจากนั้นแล้วกวียังได้ใช้คำ คช ซ้ำอีกครั้งหนึ่งต่อท้ายคำว่า พลคช ในแต่ละวรรคด้วย การซ้ำคำซ้อนกันและยังมีจำนวนหลายบทติดต่อเรียงกันลงมาช่วยให้ความหมายด้วย กล่าวคือทำให้รู้สึกเห็นภาพของกองทัพช้างที่มีช้างและพลช้างเป็นจำนวนมาก ช้างมีลักษณะนิสัยต่าง ๆ กัน มีอาการต่างกัน ความสามารถต่างกันและการประดับประดาต่างกัน นอกจากนั้นกวียังเล่นคำสัมผัสอักษรในวรรคเดียวกันกับการซ้ำคำด้วย เช่น เมา–มัน ส่าย–ส(มร) ราญ–รณ เป็นต้น ซึ่งช่วยเพิ่มความไพเราะด้านเสียงและแสดงความสามารถของกวีได้ดียิ่ง

วิธีการเล่นคำซ้ำในตัวอย่างข้างต้นนี้คล้าย ๆ กับการเล่นคำในกลบทบัวบานกลีบขยาย* แตกต่างกันแต่ว่ากลบทบัวบานกลีบขยายไม่ซ้ำคำอีกครั้งในวรรคเดียวกันและไม่เล่นสัมผัสอักษรท้ายวรรค

นอกจากนั้นยังมีการเล่นคำซ้ำแบบกลบทบัวบานกลีบขยายอีก แต่การเล่นคำก็ไม่เหมือนกับตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น แสดงถึงว่ากวีต่างมีความสามารถและพยายามเล่นคำหลากหลายแบบ

---

[๑] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๖.

* ดูตัวอย่างกลบทบัวบานกลีบขยายในหน้า ๕๔.

การเล่นคำซ้ำแบบกลบทนั้นนอกจากจะแสดงความสามารถของกวีแล้วเสียงคำที่ซ้ำกันยังช่วยเพิ่มความหมายของข้อความโดยกวีไม่ต้องพรรณนามากด้วย

๓. <u>การซ้ำคำเป็นชุด</u> กวีเล่นซ้ำคำเป็นชุดหลายแบบ ดังนี้

<u>ตัวอย่าง</u>

แห่ฝ่ายซ้ายคายษคา แห่ฝ่ายขวาคายษเคียร[๑]

กวีซ้ำคำเป็นชุดคือ "แห่ฝ่าย(<u>ซ้าย,ขวา</u>)คาย <u>ค</u>" คำที่นำมาเติมในช่องว่างหลังคำ ฝ่าย เป็นคำตรงกันข้าม คือ ซ้ายและขวา หลังคำเหล่านี้เป็นคำสัมผัสอักษรและเป็นคำที่มีความหมายเดียวกัน คือ คายษคาและคายษเคียร การเล่นคำซ้ำเช่นนี้นอกจากทำให้เสียงของคำไพเราะแล้วเสียงที่ซ้ำกันช่วยทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าทหารที่อยู่ทางซ้ายและทางขวานั้นมีจำนวนมากเท่า ๆ กัน

<u>ตัวอย่าง</u>

แห่หนหน้าเหลือแหล่ แห่หนหลังเหลือหลาย แห่หนซ้ายเหลือตรา แหหนขวาเหลือไตร[๒]

กวีกล่าวถึงขบวนพลเดินเท้าที่ลอบล้อมพระลอ คำซ้ำเป็นชุดคือ แห่ <u>ห</u> (<u>หน้า,หลัง</u>)เหลือ <u>หล</u> อีกแบบหนึ่งคือ แห่ <u>ห</u> (<u>ซ้าย,ขวา</u>) เหลือ <u>ตร</u> การซ้ำคำเป็นชุดเหล่านี้แสดงถึงความสามารถของกวีได้เป็นอย่างดี

การตกแต่งบทพรรณนาขบวนทัพให้ดูงดงามด้วยการเล่นคำนั้นจัดได้ว่ากวีทำได้อย่างเหมาะสม เพราะกวีสามารถสร้างให้เสียงคำเสนาะได้และเสียงที่ไพเราะนั้นยังทำให้ความหมายของข้อความในบทพรรณนาแจ่มชัดขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเล่นคำทำให้ผู้อ่านเห็นภาพขบวนทัพที่งดงามเป็นระเบียบ

---

[๑]พระวรเวทย์พิสิฐ, <u>คู่มือลิลิตพระลอ</u>, ๑: ๑๖๐.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

ง. การเล่นคำแผลง

กวีเล่นคำแผลงหลายคำ เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสบ้าง เพื่อให้ได้คำตามกำหนดฉันทลักษณ์บ้างซึ่งเป็นการตกแต่งให้เสียงคำไพเราะ

ตัวอย่าง

พระโภคแลกำนัลแลทนาย ทุกกรมถือถวาย
จำนำบำเรอราชา[๑]

จากตัวอย่างกวีแผลงคำ จำนำ มาจากคำ จำ ในที่นี้หมายถึง พวกกำนัลและทนายต่างถือเครื่องราชูปโภคคอยรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน คำแผลงช่วยให้ได้คำสัมผัสสระติดกันถึง ๓ คำ

ตัวอย่าง

แลสำคัญสังขยา หน้าหลังชรอ้ออับทิศ[๒]

คำแผลง ชรอ้อ แผลงมาจากคำ ชอ้อ ด้วยการแทรก ร เข้าไปในคำโดยความหมายของคำคงเดิมแต่เพิ่มความไพเราะด้านเสียงขึ้น

การเล่นคำแผลงนอกจากจะช่วยให้เสียงของคำไพเราะแล้ว ยังแสดงถึงความรู้ด้านศัพท์ของกวีด้วย

๔.๒.๒.๒. อลังการฝ่ายความหมาย

การพรรณนาขบวนทัพเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพขบวนทัพชัดเจนนั้น กวีทำได้ด้วยการพรรณนาตามสภาพอย่างตรงไปตรงมา แต่บางครั้งการพรรณนาเช่นนั้นก็ให้ภาพได้กว้าง ๆ และไม่น่าประทับใจ ดังนั้นในบางส่วนบางตอนกวีจึงใช้ความเปรียบเพื่อให้ได้ภาพที่ลึก และใช้คำหลากเพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากของการใช้คำ ทำให้บทพรรณนาน่าประทับใจ

---

[๑] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๐.

[๒] อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๔๓.

ก. <u>การใช้ความเปรียบ</u>

การใช้ความเปรียบในบทพรรณนาขบวนทัพปรากฏไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับการเล่นคำเพื่อตกแต่งบทพรรณนาให้งดงาม อนึ่งการใช้ความเปรียบในบทพรรณนามักใช้เปรียบเทียบซ้ำกันจนดูเหมือนแบบแผน กล่าวคือมีเนื้อหาอย่างเดียวกันและเปรียบเทียบไปในแนวเดียวกันเช่นเปรียบการเคลื่อนขบวนทัพว่าเสียงดังมากจนสัตว์แตกตื่นไปทั้งป่า ฝุ่นคลีคลุ้งตลบจนบดบังแสงอาทิตย์ให้มืดมัวไปเป็นต้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกยกตัวอย่างการใช้ความเปรียบที่เห็นว่ามีศิลปะการใช้คำที่ดีเป็นพิเศษดังนี้

<u>ตัวอย่าง</u>

:บรัศว์บรรพสำเนียงพลอึง เอาไชยเสียงสึง–
หนาทเต็มธรณี
ดุจฟ้าฟาดเพชรคิรี ดุจเสียงชลธี
รลอกกระฉอกผกาแจรง
บดดินบดฟ้าบดแสง สุริยศักดิ์สำแดง
ตระหลบด้วยธุลีเลือนู
คือจะพกแผนหลาฟ้าเฟือน คือจะเห็จเอาเดือน
ตระวันแลดวงดารา
พระสมุทรยกพลยาตรา คือรลอกในมหา
สมุทรเคลื่อนคลาฟอง[๑]

กวีพรรณนาขบวนทัพของพระสมุทรโฆษด้วยการเปรียบเทียบหลายตอนติดต่อกัน บทแรกกวีพรรณนาว่าเสียงโห่เอาชัยชนะของเหล่าทหารว่าดังมากจน"เต็มธรณี"โดย

---

[๑]<u>สมุทรโฆษคำฉันท์</u>, หน้า ๔๐.

ปกติแล้วธรณี(แผ่นดิน)หรือพื้นโลกกว้างใหญ่ไพศาลมาก ฉะนั้นการเปรียบเทียบโดยนับว่าเสียงโห่ดังมากราวกับดังก้องไปทั่วโลกจึงให้ความรู้สึกว่าเสียงดังกระหึ่มก็กก้องไปทั่วกินบริเวณกว้างขวาง กวีเปรียบเทียบต่อไปอีกว่าเสียงโห่นั้นดังมากราวกับเสียงฟ้าผ่าภูเขาเพชร เพชรเป็นธาตุที่แข็งมากยากแก่การตัดให้ขาดจากกัน และในที่นี้ยังใช้คำว่า ภูเขาซึ่งเป็นสิ่งที่สูงใหญ่มั่นคง ทำจากหินธรรมชาติที่แข็งมาก ภูเขาเพชรจึงเป็นภูเขาที่แข็งแกร่งมากยิ่งขึ้นไปอีกเสียงที่ฟาดผ่าภูเขาเพชรได้จึงต้องเป็นเสียงที่ดังมากเหลือเกิน กวีเปรียบต่ออีกว่า "ดุจเสียงชลธีรลอกกระฉอกผกาแจรง" หมายถึงเสียงโห่นั้นดังมาเป็นระลอกเป็นเช่นเดียวกับระลอกน้ำที่พัดกระฉอกให้ "ผกาแจรง" ผกาแจรงอาจมีความหมายได้ 2 อย่าง คือ หมายถึงดอกไม้น้ำขยายกลีบออกตามกำลังน้ำพัด หรืออาจหมายถึงระลอกคลื่นที่หยอยไล่ตามกันมามีลักษณะคล้ายกับกลีบดอกไม้ที่มีกลีบซ้อนกันดูสวยงาม ดังนั้นเสียงโห่นั้นดังมากที่สุดครั้งหนึ่งแล้วก็มีการโห่รับกันไปเป็นหอด ๆ ไกลออกไปเสียงโห่ก็ค่อยลง ๆ บทต่อมากวีพรรณนาว่าเมื่อเคลื่อนขบวนทัพนั้นฝุ่นคลีคลุ้งตลบจนกระทั่งบดบังแสงอาทิตย์ให้มืดมัวทำให้ทั้งดินและฟ้าพลอยมืดไปด้วย ข้อความ "บดดินบดฟ้าบดแสงสุริยศักดิ์สำแดง" นั้นกวีใช้คำ บด ในความหมายว่าทำให้ร่ม ดินหมายถึงโลกมนุษย์ ฟ้าหมายถึงสวรรค์ ฉะนั้นการเปรียบเทียบโดยนัยตอนนี้จึงให้ภาพของฝุ่นคลีว่าฟุ้งกระจายจนบดบังทุกอย่างไปหมด และ คำ เสือน ให้ความหมายว่าแสงอาทิตย์ที่มืดมัวลงด้วยฝุ่นคลีนั้นยังไม่มืดมิดเสียทีเดียวแต่ยังพอมองเห็นอะไรได้บ้างอย่างลาง ๆ กวีเปรียบต่อไปว่าการเคลื่อนทัพนั้น "คือจะพถแผ่นหล้าฟ้าเฟือน" หมายถึง การเคลื่อนขบวนทัพนั้นราวกับจะไปพลิกโลกและสวรรค์ และเปรียบอีกว่า "คือจะเห็จเอาเดือนตระวันแลดวงดารา" หมายถึง พวกทหารในกองทัพเก่งกล้าจนราวกับว่าหากจะให้เหาะไปเอาดาว เดือน หรือดวงตะวันมาสู่กองทัพก็อาจทำได้ การเปรียบเทียบตอนนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ากองทัพนั้นนอกจากจะมีกำลังมากแล้วทหารทุกคนยังกล้าหาญ เข้มแข็ง บทสุดท้ายกวีเปรียบเทียบย้ำความหมายอีกว่า พระสมุทรโฆษยกพลเคลื่อนขบวนราวกับระลอกคลื่นในมหาสมุทร การเปรียบตอนนี้ให้ภาพรวม ๆ ของกองทัพว่ามีกำลังพลมากมายจนเมื่อเคลื่อนขบวนก็มองเห็นบรรดาทหารเคลื่อนไหวแลเห็นเพียงศีรษะสูง ๆ ต่ำ ๆ เป็นแถวระดับเดียวกันเหมือนกับคลื่นในมหาสมุทรที่หยอยมาไม่ขาดสาย

ตัวอย่าง

หอกดาบปืนแสลงเสิศสือ ผิบต้องแต่ครือ
ก็เสียชีวิตมลายุลาญ
เรี่ยวแรงยิงคชสาร สู่สมรบมินาน
ก็ได้ด้วยดีดมือเดียว
จับคชสีหสิงหนับเฉียว ได้ด้วยรวดเดียว
แลคนแลคนกุมกัน *

กวีพรรณนาขบวนทัพของพระอนิรุทธ์ว่ามีกำลังเข้มแข็งมาก ในที่นี้เน้นว่ามีอาวุธต่าง ๆ หลายชนิด "ผิบต้องแต่ลรือ" กวีเปรียบเทียบว่าหอกดาบปืนมีอานุภาพมากขนาดที่ว่าไม่จำเป็นต้องไปสัมผัสกับร่างกายศัตรู เพียงแต่เฉียดกายฤทธิ์ของอาวุธเหล่านั้นก็สามารถทำให้ศัตรูตายได้ นับเป็นการเปรียบแบบเกินจริงไปมาก บทต่อมากวียังเปรียบเทียบเพิ่มอีกว่าทหารมีเรี่ยวแรงมากยิ่งกว่ากำลังของช้างซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ขนาดใหญ่และมีกำลังมาก ทหารเหล่านี้พอเข้าสู่สงครามแม้เพียงคนเดียวก็สามารถจับคชสีห์ สิงห์ได้ และยังจับได้ภายในเวลา "ดีดมือเดียว" อีกด้วย เพื่อเปรียบเทียบว่าทำได้อย่างรวดเร็วมากเพียงชั่วขณะดีดมือครั้งเดียวเท่านั้น การพรรณนาเปรียบเทียบตอนนี้จึงให้ภาพทหารที่แข็งแรงและว่องไวมาก

การเปรียบเทียบในบทชมทัพนี้มีเนื้อความมุ่งไปทางต้องการแสดงถึงอานุภาพของกองทัพแม้เมื่อพรรณนาถึงความสวยงามก็มุ่งให้เกิดภาพความยิ่งใหญ่ของกองทัพเช่นกัน อย่างไรก็ตามกวีสามารถทำให้ผู้อ่านเกิดภาพขบวนทัพที่เกรียงไกรได้อย่างแจ่มชัดในใจ

ข. การใช้คำหลาก

เนื้อหาในบทพรรณนาความงามของขบวนทัพมักเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับพาหนะที่ใช้ในการรบ ดังนั้นการเอ่ยถึงสิ่งเหล่านี้บางครั้งกวีต้องเอ่ยซ้ำ ๆ กัน กวีจึงได้

---

* อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๑๐.

ใช้คำหลากเพื่อหลีกเลี่ยงการซ้ำซาก ดังตัวอย่าง

คำที่มีความหมายว่า ช้าง

เสียงรถคชสารสำเทียร[๑]

เตรียบเรียบรถไหยหัสดิน[๒]

นายรถคชแสนเสนา กุญชรงอนงา[๓]

สารไพรเสียไพรไกลกลาง[๔]

กวีใช้คำที่มีความหมายถึงช้างหลายคำ ได้แก่ คชสาร หัสดินทร์ กุญชร และสาร

คำที่มีความหมายว่า ม้า

เครื่องอาชายรรยง[๕]

นายม้าผูกม้าพาชี[๖]

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๐.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

[๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

[๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

[๕]พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือสิลิศพระลอ, ๑: ๑๖๐.

[๖]"มณีพิไชยเล่ม ๑," เลขที่ ๓ (สมุดไทยดำ อักษรไทย เส้นดินสอขาว).

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เสียงสินธพก้องเกวียนไกว[๑]

อันเทียมด้วยอาชาไนย[๒]

เทียมแสะสินธพทะยาน[๓]

หมู่กัญรัศว์เลิศลพ[๔]

พลหยหยเรืองเดช[๕]

กวีใช้คำที่หมายถึงม้าหลายคำบางคำก็มีความหมายเพิ่มเติมจากความหมายปรกติ ได้แก่ อาชา พาชี สินธพ (ชื่อม้าพันธุ์ดีที่เกิดที่ลุ่มน้ำสินธุ หมายถึง ม้า) อาชาไนย (ม้าที่ฝึกมาดี) และ หัยหรือหย

คำหลากในบทพรรณนาชมทัพปรากฏแต่ชื่อพาหนะ แต่ละคำมีความหมายเหมือนกันไม่เหมือนกับคำหลากอื่นๆ ในบทอื่นๆ ที่ปรากฏมีความหมายใกล้เคียงกัน เช่นคำที่มีความหมายว่า งาม หรือ ประกาย เป็นต้น

---

[๑]สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๔๐.

[๒]เจ้าพระยาพระคลัง (หน), "ลิลิตเพชรมงกุฎ" ในวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๘๓.

[๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

[๔]เรื่องเดียวกัน,

[๕]อนิรุทธ์คำฉันท์, หน้า ๖.

ความงดงามของขบวนทัพนั้นแตกต่างจากความงามอื่น ๆ ความงามของขบวนทัพส่วนใหญ่อยู่ที่ส่วนประกอบต่าง ๆ ได้แก่ หหาร พาหนะ อาวุธ และการตกแต่ง กวีจึงมักต้องพรรณนาให้สิ่งเหล่านี้ดูงามเป็นระเบียบในขณะเดียวกันก็มีพลังอานุภาพยิ่งใหญ่สมกับเป็นเครื่องทำลายศัตรูให้หมดสิ้นไปได้ กวีได้ใช้วิธีการต่าง ๆ มาพรรณนาภาพขบวนทัพให้ผู้อ่านเห็นภาพงามเหล่านี้ ความประณีตบรรจงตกแต่งบทพรรณนาให้งดงามนี้ก็มีผลต่อวรรณคดีทั้งเรื่องด้วย กล่าวคือเป็นส่วนหนึ่งที่ตกแต่งให้วรรณคดีมีสุนทรียภาพ.